GODS GENERAALS ONDER DE VROUWEN

DEEL 2

Vrouwen van God

Acht vrouwen die God volgden, van Hildegard van Bingen tot Elisabeth Elliot

De Heere gaf stof tot spreken; de boodschapsters van goede tijding vormden een groot leger.

Psalm 68:12

WIM KAMPHORST

GODS GENERAALS ONDER DE VROUWEN · DEEL 2

Vrouwen van God

Acht vrouwen die God volgden, van Hildegard van Bingen tot Elisabeth Elliot

WIM KAMPHORST

Inhoud

Inleiding: acht boodschapsters **2**

Hildegard van Bingen: de vrouw die het levende licht zag **5**

Sojourner Truth: de slavin die Nederlands sprak **18**

Amanda Smith: de wasvrouw die twee keer werd vrijgekocht **31**

Lilias Trotter: de schilderes die haar penseel aan God gaf **44**

Moeder Maria Skobtsova: de non met de open deur **56**

Gladys Aylward: de dienstmeid die zelf een kaartje kocht **69**

Kathryn Kuhlman: de vrouw die zei dat ze niemand genas **82**

Elisabeth Elliot: de weduwe die het dorp van de doders in ging **94**

Nawoord **106**

Vrouwen van God. Gods generaals onder de vrouwen, deel 2

© 2026 Wim Kamphorst
Stichting (F)Luister Nederland

Bijbelcitaten zijn overgenomen uit de Herziene Statenvertaling © 2010 Stichting HSV.

Eigen uitgave. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Bij elk hoofdstuk staan de geraadpleegde bronnen. Verhalen die alleen uit de eigen getuigenis van een persoon of uit latere overlevering bekend zijn, of die niet te controleren zijn, worden in de tekst en in het slotoverzicht van elk hoofdstuk zo benoemd.

Dit boek is gratis te lezen en te downloaden op wimkamphorst.nl.

Inleiding: acht boodschapsters

Deel 1 van dit boek begon met een zin uit Psalm 68: *De Heere gaf stof tot spreken; de boodschapsters van goede tijding vormden een groot leger* (Psalm 68:12). Het Hebreeuwse woord voor boodschappers is daar vrouwelijk. In dat eerste deel vertelde ik over acht van hen. Dit is deel 2, met acht anderen.

Ze leefden in verschillende eeuwen, landen en kerken. Een Duitse abdis uit de twaalfde eeuw die opschreef wat ze zag en als oude vrouw langs kathedralen trok om te preken. Een slavin uit de staat New York die als kind alleen Nederlands sprak en bij de rechter haar zoon terugkreeg. Een wasvrouw uit Maryland, als slavin geboren, die als evangeliste naar Engeland, India en Liberia reisde. Een Engelse schilderes die nee zei tegen John Ruskin en veertig jaar in Algiers werkte. Een Russische dichteres die in Parijs non werd, Joden hielp en stierf in Ravensbrück. Een dienstmeid uit Londen die werd afgewezen door een zendingsgenootschap en met de trein naar China ging. Een Amerikaanse evangeliste die zalen vulde met zieken en bleef zeggen dat zij niemand genas. En een weduwe die met haar dochtertje ging wonen bij het volk van de mannen die haar man hadden gedood.

Waarom een tweede deel?

In deel 1 stonden acht vrouwen. Er zijn er veel meer. Ook deze acht staan in de geschiedenis van de kerk vaak in de schaduw van iets of iemand anders: een abt, een echtgenoot, een zendingsgenootschap, een bekende film. Ik wilde hun eigen verhaal vertellen.

Een paar van deze vrouwen preekten, wat in hun tijd ongewoon was en wat ook nu niet in alle kerken gebeurt. Een paar kregen tegenstand omdat ze vrouw waren. Dit boek is geen pleidooi voor of tegen vrouwen op de preekstoel. Lezers uit alle kerken moeten het kunnen lezen. Ik vertel wat deze vrouwen deden en hoe anderen daarop reageerden.

Feiten voorop

Over sommige van deze vrouwen gaan verhalen rond die mooier zijn dan wat de bronnen zeggen. De bekendste zin van Sojourner Truth heeft ze waarschijnlijk zo niet gezegd. Voor het bekendste verhaal over de dood van Moeder Maria heb ik geen ooggetuige gevonden. Na elk hoofdstuk staat daarom wat vaststaat, wat alleen uit hun eigen woorden of uit latere overlevering bekend is, en wat onzeker of betwist is. De bronnen staan erbij, zodat je zelf verder kunt zoeken.

De vrouwen in dit deel horen bij heel verschillende kerken en stromingen: de rooms-katholieke kerk, de Russisch-orthodoxe kerk, de methodisten en de heiligingsbeweging, protestantse zendingsgenootschappen, onafhankelijke gemeenten en de charismatische vernieuwing. De volgorde is die van de tijd, van de twaalfde eeuw tot de twintigste.

Hoe je dit boek kunt lezen

Elk hoofdstuk staat op zichzelf, en je hoeft deel 1 niet eerst te lezen. Begin waar je wilt. Lees met een vraag in je achterhoofd: wat vroeg God van haar, en wat vraagt Hij van jou? Geen van deze vrouwen wist aan het begin waar het zou eindigen.

Hildegard van Bingen: de vrouw die het levende licht zag

Ze was tweeënveertig jaar en zeven maanden oud. Zo precies schreef ze het later op, aan het begin van haar eerste grote boek. Het was het jaar 1141. Een vurig licht, zo vertelde ze, vulde haar hele verstand en zette haar hart in vuur. Het was gloeiend heet, schreef ze, maar het verbrandde niet.

Toen hoorde ze een stem. Die noemde haar een zwak mens, as van as. En die stem gaf haar een opdracht: “Zeg en schrijf wat je ziet en hoort” (vrij vertaald).

Ze deed het niet. Ze weigerde lang, schreef ze, niet uit koppigheid maar uit nederigheid. Tot ze ziek werd en in bed belandde. Pas toen begon ze te schrijven. Het kostte haar tien jaar.

Dit is haar eigen verslag. Niemand anders was erbij in haar hoofd en hart. Wat wel vaststaat, is wat er daarna gebeurde. Een non uit een klein klooster in het Rijnland schreef boeken die een paus hardop liet voorlezen. Ze schreef brieven aan pausen, aan een keizer en aan bisschoppen. Ze componeerde muziek die nu nog wordt gezongen. Ze reisde als oude vrouw langs kathedralen om te preken. En meer

dan achthonderd jaar na haar dood noemde de Rooms-Katholieke Kerk haar een kerklerares, een titel die maar weinig mensen kregen.

Maar in 1141 was ze vooral een vrouw die niet durfde. Om te begrijpen waarom, moeten we terug naar een meisje van acht.

Een kind dat werd weggegeven

Hildegard werd geboren in 1098, waarschijnlijk in Bermersheim, een dorp bij Alzey. Dat ligt in het huidige Duitsland, in de deelstaat Rijnland-Palts, ten zuidwesten van Mainz. Een oudere encyclopedie noemt Böckelheim aan de Nahe als geboorteplaats. De meeste bronnen houden het nu op Bermersheim.

Haar ouders waren van adel en hadden land. In de verhalen over haar heet ze het tiende kind, maar van zoveel broers en zussen is niet in alle bronnen een spoor te vinden. Dat ze een groot gezin had, staat wel vast.

Je moet je de wereld van toen niet voorstellen als een land. Er was het Heilige Roomse Rijk, een los geheel van vorstendommen onder een keizer. Bisschoppen waren er ook landheren. De kerk van West-Europa was één kerk, met de paus in Rome aan het hoofd. Een reformatie zou pas vierhonderd jaar later komen.

Voor een meisje uit de adel waren er grofweg twee wegen: trouwen of het klooster in. Hildegards ouders kozen voor haar. Ze wijdden haar aan God. Toen ze acht was, werd ze een oblaat, een kind dat door de ouders aan een klooster werd gegeven. De Regel van Benedictus, de leefregel die de monnik Benedictus in de zesde eeuw schreef en die veel kloosters volgden, beschrijft dat gebruik in een eigen hoofdstuk.

Eerst ging ze naar een weduwe, Uda. Daarna werd ze toevertrouwd aan Jutta van Sponheim, een jonge vrouw uit een adellijke familie.

Op 1 november 1112 lieten Jutta en Hildegard zich insluiten bij het benedictijnenklooster op de Disibodenberg, een heuvel in de buurt van Bingen. Dat insluiten moet je letterlijk nemen. Een kluizenares leefde afgezonderd in een kleine ruimte die aan een kerk of klooster vastzat.

Het klooster op de berg was een mannenklooster. De vrouwen leefden ernaast, onder het gezag van de abt. Om de kluis van Jutta groeide in de jaren daarna een kleine vrouwengemeenschap.

In 1115 legde Hildegard haar kloostergelofte af. Het leven draaide om de getijden, de vaste gebedsdiensten waarin de psalmen werden gezongen. Ze zou zichzelf later ongeschoold noemen. Een monnik van het klooster, Volmar, werd haar leraar. Hij bleef tot zijn dood aan haar zijde.

"Van mijn vroegste kindertijd"

Hildegard had een geheim, en ze vertelde het bijna niemand. Ze zag dingen. Zo schreef ze het zelf, jaren later, in een brief aan de beroemdste monnik van Europa. Ze had van haar vroegste kindertijd af grote wonderen gezien, schreef ze, met de ogen van haar geest en niet met haar gewone ogen.

Ze beschreef het nooit als dromen of als een soort trance. Ze zag, zei ze, terwijl ze wakker was en helder van geest. In een brief op hoge leeftijd gaf ze het licht dat ze zag een naam: de schaduw van het levende licht.

Wat moet een protestantse lezer daarmee? Ik vertel het zoals zij het vertelde, want anders begrijp je haar leven niet. Of het zo gebeurd is, kan geen historicus controleren. In de twintigste eeuw schreef de neuroloog Oliver Sacks dat haar beschrijvingen hem deden denken aan migraine. Het blijft een mogelijke verklaring van een arts die

haar nooit heeft ontmoet. Hildegard zelf twijfelde niet aan de bron. Ze twijfelde wel aan zichzelf.

Een vrouw aan het hoofd

In 1136 stierf Jutta. De zusters kozen Hildegard tot hun magistra, hun leidster. Ze was achtendertig. Ze leidde nu een vrouwengemeenschap, maar die stond nog steeds onder de abt van de Disibodenberg, Kuno.

Vijf jaar later kwam het licht van 1141, en de opdracht om te schrijven. Ze dicteerde aan Volmar en aan een jonge non die ze zeer liefhad, Richardis van Stade. Het boek dat zo ontstond, kreeg de titel *Scivias*, Latijn voor "Ken de wegen". Het beschrijft vijfendertig visioenen, van de schepping tot het einde van de tijd. In het midden staat volgens Benedictus XVI de verbondenheid van God met de mens, die zichtbaar werd toen Christus mens werd.

Hoe weet je of wat je innerlijk ziet of hoort van God komt? Die vraag kwelde haar. Ze was een vrouw, ze was ongeschoold, en de kerk van haar tijd liet vrouwen niet onderwijzen. Ze besloot hulp te zoeken bij iemand met gezag.

Een brief aan Clairvaux

Rond 1146 schreef ze aan Bernardus van Clairvaux. Hij was abt van een klooster in Frankrijk, de bekendste prediker van zijn tijd en een man die pausen raad gaf. Haar brief is bewaard gebleven. Ze noemde zichzelf ellendig, en nog meer dan ellendig, in haar staat als vrouw. Ze vroeg hem of ze moest spreken over wat ze zag, of zwijgen.

Het antwoord van Bernardus was kort. Hij moedigde haar aan en vroeg haar voor hem te bidden. Meer niet. Volgens latere bronnen sprak hij wel bij de paus ten gunste van haar. Dat staat in een en-

cyclopedie, maar de precieze rol van Bernardus is niet in een brief vastgelegd.

Het moment waarop alles veranderde, ligt in de winter van 1147 op 1148. Paus Eugenius III hield een kerkvergadering, een synode, in Trier. Aartsbisschop Hendrik van Mainz legde hem een tekst van Hildegard voor. De paus las eruit voor. Hij gaf haar toestemming om op te schrijven wat ze zag. De apostolische brief van 2012 zegt erbij dat ze ook in het openbaar mocht spreken. Een bisschop, Albero van Verdun, onderzocht haar en bracht er gunstig verslag over uit.

Hildegard schreef de paus daarna een brief. Ze noemde zichzelf daarin klein en onbeduidend, en ze vroeg hem haar boek te steunen. Uit die brief blijkt dat veel geleerde mannen tegen haar werk waren. Ze kreeg de goedkeuring van de hoogste kerkleider van haar tijd. Ze kreeg de geleerden er niet allemaal mee.

Een berg die ze moest verlaten

Hildegard wilde weg van de Disibodenberg. Haar groep groeide, en ze wilde een eigen klooster voor de zusters. Ze had een plek op het oog: de Rupertsberg, een heuvel bij Bingen aan de Rijn.

Abt Kuno wilde haar niet laten gaan. Hij wilde haar als priorin onder zijn eigen gezag houden. Er was veel tegenstand, schrijven de bronnen. Volgens de overlevering in haar levensbeschrijving werd Hildegard in die tijd zo ziek dat ze niet meer kon bewegen. Ze zag het als een teken dat God het niet goedvond dat ze bleef. Pas toen de abt zelf haar niet overeind kreeg, zou hij hebben toegegeven. Dit verhaal komt uit haar eigen kring en is niet van een andere kant bevestigd.

In 1150 verhuisde ze met ongeveer twintig zusters naar de Rupertsberg. Volmar ging mee als priester. Een oudere bron spreekt van achttien zusters en een iets eerder jaar. In 1152 wijdde de aartsbis-

schop van Mainz de kerk van het nieuwe klooster. Een jaar eerder, in 1151, was *Scivias* af.

Richardis

In datzelfde jaar 1151 kwam de pijnlijkste breuk van haar leven. Richardis van Stade, de non die haar had geholpen bij het schrijven, werd gekozen tot abdis van een klooster in Bassum, in Noord-Duitsland. Haar familie had invloed, en haar broer Hartwig was aartsbisschop van Bremen.

Hildegard wilde haar niet laten gaan. Ze schreef aan de familie, ze smeekte Richardis te blijven. Het hielp niet. Richardis vertrok. Op 29 oktober 1152 stierf ze in Bassum, na nog geen jaar als abdis. Volgens een bron was ze van plan geweest terug te komen naar Hildegard.

In oktober 1152 schreef Hildegard aan Hartwig. Die brief is bewaard. Ze schreef dat ze vertrouwen had in het heil van Richardis. En ze schreef over haar dood: “God had haar meer lief” (vrij vertaald). Ze zou het verdriet uit haar hart zetten, zei ze.

Ik vind dit een van de eerlijkste brieven uit haar leven. De vrouw die keizers terechtwees, kon een vriendin niet loslaten. Ze schreef het op, en ze gaf het daarna aan God terug.

Een abdis die niet stilzat

Op de Rupertsberg schreef Hildegard verder. Tussen 1158 en 1173 ontstonden het *Boek van de verdiensten van het leven*, over deugden en zonden, en het *Boek van de goddelijke werken*. Dat laatste bestaat uit vijf visioenen. Benedictus XVI schreef dat het geïnspireerd is door het begin van het evangelie naar Johannes, over het Woord dat in het begin bij God was.

Ze schreef ook over de natuur en over ziekte. In twee boeken, *Physica* en *Causae et curae*, beschreef ze planten, dieren, stenen en de

werking van het lichaam, zoals de geleerden van haar tijd die zagen. Ze verzon zelfs een eigen taal, de *Lingua ignota*, de onbekende taal, met ruim duizend woorden en een eigen alfabet. Waarvoor die taal diende, weet niemand zeker.

En ze schreef muziek. Haar liederen voor de getijden zijn verzameld onder de titel *Symphonia*. Ze schreef ook een zangspel, de *Ordo Virtutum*, het spel van de deugden. Daarin zingen de deugden en een ziel. Alleen de duivel zingt niet. Het spel was bedoeld voor de nonnen van haar eigen klooster.

In 1165 stichtte ze een tweede klooster, in Eibingen, aan de overkant van de Rijn, boven Rüdesheim. Ze was abdis van allebei.

"Luister, koning"

Vanaf de Rupertsberg schreef Hildegard brieven naar heel Europa. Er zijn er ongeveer vierhonderd bewaard. Ze schreef met minstens vier pausen, met aartsbisschoppen, bisschoppen, abten en abdissen. Ook gewone mensen vroegen haar om raad.

Een van haar correspondenten was keizer Frederik I, die Barbarossa werd genoemd, roodbaard. Hij lag in strijd met paus Alexander III en steunde tegen hem een reeks tegenpausen, mannen die zich ook paus noemden. Zo ontstond er een scheuring in de kerk. Hildegard schreef de keizer dat ook hij onder Gods oordeel stond. In een van haar brieven, die Benedictus XVI aanhaalde, schreef ze: "Luister, koning, als je wilt leven" (vrij vertaald).

Ze was een vrouw in een klooster, zonder leger, zonder land. Ze had alleen haar pen en de overtuiging dat ze doorgaf wat ze zag. Pas na een nederlaag in 1176 legde Barbarossa zich bij Alexander neer. Of haar brieven daar iets aan bijdroegen, is niet te zeggen.

Een oude vrouw op de preekstoel

Tussen 1158 en 1171 deed Hildegard iets wat voor een vrouw in haar tijd uiterst zeldzaam was. Ze ging op reis om te preken. Ze sprak in kloosters, op pleinen en in kathedralen, in Mainz, Würzburg, Bamberg, Trier, Metz, Keulen en Luik. Volgens de apostolische brief van 2012 deed ze dat op uitnodiging van de pausen Hadrianus IV en Alexander III. Toen ze in 1171 haar laatste reis afrondde, was ze drieënzeventig.

Ze preekte vooral tegen geestelijken en kloosterlingen die niet leefden zoals ze beloofd hadden. Ze sprak ook tegen de katharen, een beweging die de kerk wilde zuiveren en daarbij volgens Hildegard de kerk zelf afbrak. Haar weg was een andere: bekering van het hart. Er zijn achtenvijftig preken van haar bewaard.

Een encyclopedie schrijft dat ze de enige vrouw in de middeleeuwen was die zo preekte. Bewijzen is lastig. Wel staat vast dat het hoogst ongewoon was, en dat ze het deed met toestemming van de kerkleiding. Ze ging niet buiten haar kerk om. Ze ging door de deur die haar werd geopend.

Zou jij op je zeventigste nog over slechte wegen naar steden trekken om mensen op te roepen tot bekering?

Het jaar zonder zang

In 1173 stierf Volmar, haar leraar, biechtvader en schrijver. Een monnik uit de huidige Belgische plaats Gembloux, Guibert, nam zijn taak als secretaris over. Aan hem schreef ze de brief over het levende licht.

Toen kwam het laatste conflict. In 1178 werd op het kerkhof van de Rupertsberg een edelman begraven. Hij was ooit in de ban gedaan, geëxcommuniceerd, wat betekende dat hij was uitgesloten van de

sacramenten. Maar hij had voor zijn dood gebiecht en de communie ontvangen, en zijn eigen priester had hem begraven. Voor Hildegard was hij met de kerk verzoend.

De kerkleiders van Mainz zagen dat anders en eisten dat het lichaam werd opgegraven. Hildegard weigerde. Toen legden ze haar klooster een interdict op, een kerkelijke straf. Er mocht geen mis meer gevierd worden, de nonnen mochten de communie niet ontvangen en ze mochten de getijden niet meer zingen.

Voor een vrouw die haar leven lang voor de lofzang had geleefd, was dat een zware slag. Ze schreef de prelaten van Mainz een lange brief. Daarin legde ze uit dat de lofzang in de kerk door de Heilige Geest geworteld is. Wie zonder goede reden een kerk het zingen verbood, schreef ze, moest zich bekeren. Ze vroeg hen het eerst grondig te bespreken.

Het duurde maanden en er gingen veel brieven heen en weer. Een paar maanden voor haar dood werd het interdict opgeheven. De nonnen mochten weer zingen.

Hildegard werd in de zomer van 1179 ziek. Op 17 september 1179 stierf ze op de Rupertsberg. Ze was eenentachtig jaar. Ze werd begraven voor het altaar van haar kloosterkerk.

Volgens de verhalen die over haar sterven werden doorgegeven, zagen de zusters twee lichtstralen aan de hemel die elkaar boven haar kamer kruisten. Dat verhaal komt uit de vroege verering van haar en is door niemand anders vastgelegd. Twee monniken, Gottfried en Theoderik, schreven haar levensbeschrijving, de *Vita*. Gottfried begon er al in 1174 aan, toen ze nog leefde.

Een heilige zonder heiligverklaring

Kort na haar dood werd ze als heilige vereerd. In 1227 begon paus Gregorius IX een officieel onderzoek. Het verslag werd in 1237 afgewezen, omdat er te weinig in stond over de wonderen. Latere pausen probeerden het opnieuw. Het proces werd nooit afgerond. Wel noemde een pauselijk document uit 1326 haar al "heilige Hildegard", en eind zestiende eeuw kwam haar naam in het Romeins martyrologium, de officiële heiligenkalender van de Rooms-Katholieke Kerk.

In 1632, in de Dertigjarige Oorlog, verwoestten Zweedse troepen de Rupertsberg. De nonnen brachten haar relieken, haar overblijfselen, naar Eibingen. In 1904 trokken benedictinessen in een nieuwe abdij boven Eibingen, die haar naam draagt.

In de twintigste eeuw kwam er een nieuwe belangstelling voor haar. Een Oostenrijkse arts, Gottfried Hertzka, ging met haar recepten aan de slag. Zo ontstond wat nu Hildegard-geneeskunde heet. Ook in esoterische kringen werd ze populair. Veel van wat er nu onder haar naam verkocht wordt, is van later. Onderzoekers van kloostergeneeskunde zijn er kritisch over. Wie haar wil leren kennen, kan het beste haar eigen boeken en brieven lezen.

Op 10 mei 2012 verklaarde paus Benedictus XVI haar heilig. Hij deed dat op een bijzondere manier, zonder nieuw proces, omdat ze al eeuwen vereerd werd. Op 7 oktober 2012 riep hij haar op het Sint-Pietersplein in Rome uit tot kerklerares. Die titel geeft de Rooms-Katholieke Kerk aan mensen van wie ze vindt dat hun onderwijs voor de hele kerk van blijvende waarde is.

Het levende licht

Je hoeft geen rooms-katholiek te zijn om iets van Hildegard te leren. Ik ben het zelf ook niet. Wat mij raakt, is haar aarzeling. Ze was

tweeënveertig en ze wist al haar hele leven wat ze zag. Toch durfde ze het niet te zeggen. Ze vroeg raad aan Bernardus, ze legde het voor aan de paus, ze liet zich onderzoeken. Ze wilde er niet in haar eentje mee blijven lopen.

Paus Johannes Paulus II noemde haar in 1979 een licht voor haar volk en haar tijd. Zij zou dat woord zelf niet gekozen hebben. Ze schreef liever over een ander licht. Als oude vrouw op de Rupertsberg schreef ze er Guibert over. Het licht dat ze als kind had gezien, was er nog. Ze noemde het de schaduw van het levende licht.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in 1098 in een adellijke familie in het Rijnland; toevertrouwd aan Jutta van Sponheim en ingesloten op de Disibodenberg (1112); kloostergelofte (1115); magistra na de dood van Jutta (1136); het schrijven van *Scivias* (1141-1151) met hulp van Volmar en Richardis; de brief aan Bernardus van Clairvaux; goedkeuring door paus Eugenius III rond de synode van Trier (1147/1148); de verhuizing naar de Rupertsberg (rond 1150) en de stichting van Eibingen (1165); het vertrek en de dood van Richardis (1152); haar boeken, muziek en ongeveer vierhonderd brieven; de preekreizen tussen 1158 en 1171; haar brieven aan Barbarossa; het interdict van 1178-1179; haar dood op 17 september 1179; de mislukte heiligverklaringsprocessen in de dertiende eeuw; de heiligverklaring op 10 mei 2012 en de titel kerklerares op 7 oktober 2012.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de inhoud van haar visioenen; het vurige licht van 1141 en de stem; het zien sinds haar kindertijd; haar ziekte als teken van God bij de verhuizing en het toegeven van abt Kuno; de lichtstralen boven haar sterfkamer.

Onbevestigd: haar precieze geboorteplaats (Bermersheim of Böckelheim); dat ze het tiende kind was; het jaar van de verhuizing (1147 tot 1150 in verschillende bronnen); de precieze rol van Bernardus bij de paus; of ze de enige vrouw was die in de middeleeuwen zo preekte; het doel van haar *Lingua ignota*.

Duiding: of haar visioenen van God kwamen, is een geloofsvraag. Een medische verklaring als migraine is een latere hypothese. De moderne Hildegard-geneeskunde en esoterische claims zijn uit de twintigste eeuw en gaan verder dan wat in haar eigen werk staat.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Benedictus XVI, apostolische brief over Hildegard als kerklerares (7 oktober 2012)
2. Benedictus XVI, algemene audiëntie 1 september 2010
3. Benedictus XVI, algemene audiëntie 8 september 2010
4. Abtei St. Hildegard, chronologie van haar leven en heiligverklaring
5. Catholic Encyclopedia (1910), “St. Hildegard”
6. Hildegard, Scivias, Verklaring (Penguin Selected Writings, via UC Davis)
7. Hildegard aan Bernardus van Clairvaux, 1146-47 (Epistolae, Columbia)
8. Hildegard aan de prelaten van Mainz, 1178 (bronnenbundel McKay)
9. Hildegard aan Hartwig van Bremen, oktober 1152 (Fordham)
10. Encyclopedia.com, “Stade, Richardis von”
11. Hildegard, politieke brieven (Penguin Selected Writings, via UC Davis)
12. TheCollector, “Hildegard of Bingen”
13. New World Encyclopedia, “Hildegard of Bingen”
14. Encyclopaedia Britannica, “Saint Hildegard”

15. evangelisch.de, “Hildegard von Bingen und die boomende Naturheilkunst” (2011)
16. Wikipedia, “Hildegard of Bingen” (startpunt)

Sojourner Truth: de slavin die Nederlands sprak

Op 1 maart 1828 begon in de staat New York een rechtszaak die bijna niemand voor mogelijk had gehouden. Een vrouw die een jaar eerder nog eigendom was geweest, eiste haar zoon terug. Ze kon niet lezen en niet schrijven. In de papieren van de rechtbank staat ze als Isabella Van Wagenen. Haar zoon Peter was ongeveer vijf jaar oud verkocht en naar Alabama gebracht, ver in het zuiden, waar de slavernij nog volop bestond. Dat was in strijd met de wet van New York. Twee advocaten uit Kingston namen de zaak op zich. Ze won. Peter kwam vrij.

De acht pagina's van die zaak lagen bijna tweehonderd jaar in het staatsarchief in Albany. Archivaris Jim Folts vond ze terug, en in februari 2022 werd de vondst bekendgemaakt. Er zit een verklaring bij van Isabella zelf, een bevel van de rechter en het antwoord van de man die haar zoon had verkocht.

Vijftien jaar na die zaak gaf Isabella zichzelf een nieuwe naam: Sojourner Truth. Ze werd een rondtrekkende prediker, een van de bekendste stemmen tegen de slavernij en een vrouw die door de president van de Verenigde Staten werd ontvangen. Een borstbeeld van

haar staat in het Capitool in Washington. Maar haar eerste woorden sprak ze in het Nederlands.

"Mein Got, mein Got"

Isabella werd rond 1797 geboren in Hurley, in Ulster County in de staat New York. Zelf schatte ze later dat het ergens tussen 1797 en 1800 was. Het exacte jaar weten we niet. Haar ouders heetten James, die Bomefree werd genoemd, en Betsey. Ze waren slaven van de familie Hardenbergh, een rijke Nederlands-Amerikaanse familie. Bij de volkstelling van 1790 staat Johannes Hardenbergh in Hurley geregistreerd met zeven slaven.

Voor een Nederlandse lezer is dit misschien het meest verrassende deel van haar verhaal. De Hudsonvallei was ooit Nieuw-Nederland geweest. Anderhalve eeuw later spraken veel families daar nog Nederlands, of een vorm ervan die Low Dutch werd genoemd. De Zweedse reiziger Peter Kalm schreef in 1749 dat er in de streek Nederlandse kerkdiensten werden gehouden. Ook de slaven in die huishoudens spraken Nederlands. In haar eigen levensverhaal zegt Isabella dat haar familie hoorde bij de mensen die Low Dutch genoemd werden.

Tot haar negende sprak ze alleen Nederlands. Ze hield haar hele leven een zwaar Nederlands accent. Toen ze later vertelde hoe haar moeder had gehuild om kinderen die verkocht waren, viel ze terug in die taal. "Mein Got, mein Got", riep haar moeder volgens dat verslag.

Haar moeder had meer kinderen gehad dan Isabella ooit leerde kennen. Er waren broers en zussen verkocht voordat zij geboren was. Zo vertelde Isabella het later: 's avonds nam haar moeder haar mee naar buiten en wees naar de sterren. Dat waren dezelfde sterren en dezelfde maan die haar broers en zussen ook zagen, zei ze. En ze

leerde haar bidden. Dit kennen we alleen uit Isabella's eigen verhaal.

Ik vind dit ongemakkelijk om te lezen. De taal waarin ik dit boek schrijf, was de taal waarin dit kind werd gekocht en verkocht.

Honderd dollar en een kudde schapen

Na de dood van haar eigenaar werd de familie verdeeld. Haar ouders raakten van elkaar gescheiden. Haar vader bracht zijn laatste jaren door van het ene huis van de familie naar het andere, tot hij stierf.

Rond 1806, toen Isabella ongeveer negen was, werd ze verkocht aan John Neely. Ze ging voor honderd dollar, samen met een kudde schapen. De Neelys spraken Engels. Isabella verstond hen niet. In 1808 kocht een herbergier, Martinus Schryver, haar voor honderdvijf dollar. Daar bleef ze ongeveer anderhalf jaar.

In 1810 werd ze verkocht aan John J. Dumont in West Park, aan de Hudson. Een dochter van Dumont herinnerde zich later dat het meisje bij haar komst alleen Nederlands sprak. Bij de Dumonts bleef ze zestien jaar.

Rond 1815 kreeg ze een relatie met Robert, een slaaf van een boerderij in de buurt. Zijn eigenaar wilde dat niet, en volgens de National Park Service sloeg hij Robert dood. Later trouwde Isabella met Thomas, een andere slaaf. Een medeslaaf voltrok de plechtigheid. Ze kregen vijf kinderen, zo staat het in haar levensverhaal.

Er is een detail uit haar jeugd dat ze zelf vertelde. Als kind zocht ze een plek bij een beekje, onder wilgen, en bad daar hardop. Ze onderhandelde met God, zoals een kind dat doet: als Hij haar hielp, zou zij braaf zijn. Een website van de Amerikaanse publieke omroep

PBS ziet in zulke plekjes in het bos een Afrikaanse traditie die ze van haar moeder kan hebben geleerd. Dat blijft een vermoeden.

De belofte van Dumont

De staat New York schafte de slavernij in stappen af. Voor Isabella's generatie werd 4 juli 1827 de dag waarop ze vrij zou zijn. Dumont beloofde haar dat ze een jaar eerder vrij mocht gaan, als ze goed werkte. In 1826 kwam hij op die belofte terug. Ze had haar hand bezeerd en minder kunnen werken, zei hij volgens haar verslag.

Isabella besloot zelf te gaan. Vroeg op de dag liep ze weg, met haar jongste kind Sophia, een baby, in haar armen. De oudere kinderen moest ze achterlaten. Later zei ze tegen Dumont dat ze niet in het donker was gevlucht. Ze was bij daglicht weggelopen, vrij vertaald, en alleen omdat hij haar dat jaar had beloofd.

Ze kwam terecht bij Isaac Van Wagenen en zijn gezin, een Nederlands-Amerikaans gezin. Ze waren methodisten. Toen Dumont haar kwam halen, betaalde Isaac Van Wagenen hem twintig dollar voor de rest van haar dienstjaar en vijf dollar voor het kind. Isabella wilde hem daarna "meester" noemen. Volgens haar verslag weigerde hij dat. Er is maar één Meester, zei hij, vrij vertaald, en dat is ook de mijne. Ze nam zijn achternaam aan.

Pinkster 1827

In het Nederlandse New York vierden zwarte families elk jaar Pinkster, hun woord voor Pinksteren. Het was een paar dagen waarop slaven die over verschillende boerderijen verspreid waren elkaar konden opzoeken. In het voorjaar van 1827, kort voor haar wettelijke vrijheid, wilde Isabella terug naar de boerderij van Dumont om daar Pinkster te vieren.

Wat er toen gebeurde, kennen we alleen uit haar eigen verhaal. God openbaarde Zich plotseling aan haar, zo vertelde ze. Daarna zag ze iemand die tussen haar en God in stond, zacht en liefdevol. Ze herkende Jezus, als Iemand die voor haar pleitte. Ze zag Hem, in haar woorden, als een vriend. Ze bleef bij de Van Wagenens.

Haar levensverhaal merkt op dat haar latere ideeën over wie Jezus precies was in geen enkel theologisch systeem pasten. Ze had geen opleiding en kon de Bijbel niet zelf lezen. Haar geloof begon bij die ene ervaring: een God die plotseling dichtbij was, en een Jezus die voor haar ging staan.

Herken jij iets van die angst en die opluchting? Veel mensen die God leren kennen, beschrijven het zo. Isabella kon er geen woorden uit boeken bij vinden. Ze gebruikte haar eigen.

Een zoon in Alabama

Kort daarvoor had Dumont haar zoon Peter verkocht, toen ongeveer vijf jaar oud. De koper was Eleazar Gedney uit Newburgh, die hem doorgaf aan zijn broer Solomon. Via die familie kwam het kind in Alabama terecht. Volgens de wet van New York mocht een slaaf die voor vrijlating in aanmerking kwam niet buiten de staat worden verkocht.

Isabella ging naar Kingston, de hoofdplaats van Ulster County. Zo vertelt ze het zelf: ze zocht hulp, vond een advocaat en bracht de zaak voor de rechter. De archiefstukken die in 2022 boven water kwamen, bevestigen de kern. Op 1 maart 1828 begon een zaak tegen Solomon Gedney bij het Hooggerechtshof van de staat. Er werd een bevel tot habeas corpus uitgevaardigd, een eis om een vastgehouden persoon voor de rechter te brengen. De rechter beval dat Peter vrij moest komen.

Het historische tijdschrift The Low Countries noemt haar de eerste Afro-Amerikaanse vrouw die met succes tegen blanke mannen procedeerde om haar zoon uit de slavernij te halen. Ik kan dat niet zelf controleren. Wel is zeker dat een vrouw die een jaar eerder nog verkocht kon worden, een rechtbank van de staat zover kreeg dat haar kind terugkwam.

Een profeet in New York

Na de zaak bleef Isabella ongeveer een jaar in Kingston. Ze werd lid van de methodistenkerk daar. Rond 1829 verhuisde ze met Peter naar New York City, waar ze als huishoudster werkte. Ze kerkte eerst in de methodistenkerk aan John Street, daarna in Zion's Church aan Church Street, een gemeente van alleen zwarte gelovigen. Ze ging naar camp meetings, openluchtbijeenkomsten van methodisten en andere opwekkingsgroepen, en begon er zelf te spreken.

Die jaren hadden ook een donkere kant. Via haar werkgever Elijah Pierson raakte ze betrokken bij de groep van een man die zich de profeet Matthias noemde. Hij beweerde dat de geest van God de Vader in hem woonde. Isabella woonde in 1833 en 1834 in zijn gemeenschap. Volgens de PBS-website sloeg Matthias haar. Volgens biografe Nancy Koester mocht ze in de groep eerst preken, tot een nieuwe leider vrouwen het zwijgen oplegde zodra er mannen bij waren. Na het uiteenvallen van de groep werd Isabella beschuldigd van vergiftiging en diefstal. Volgens de National Park Service werd ze vrijgesproken.

Ook met Peter liep het moeilijk. Hij kwam in New York in de problemen met de politie. In 1839 monsterde hij aan op een walvisvaarder. Er kwamen een paar brieven. In 1842 kwam het schip terug zonder hem. Isabella heeft nooit meer iets van hem gehoord.

Pinksteren 1843

In 1843 was Isabella ongeveer zesenveertig. Op Pinksteren, zo vertelde ze, riep de Geest haar. Ze moest New York verlaten, een stad die ze een tweede Sodom noemde, en naar het oosten trekken. Ze gaf haar werk als dienstbode op en vertrok.

Ze koos ook een nieuwe naam. Sojourner betekent zoiets als vreemdeling, iemand die op doorreis is. Ze zou door het land trekken. Truth, waarheid, voegde ze eraan toe omdat ze de waarheid moest verkondigen. Zo legde ze het later zelf uit. Biografe Nancy Koester legt een verband met de Bijbelse uitdrukking over vreemdelingen en bijwoners op aarde. Voor iemand die haar hele leven de achternaam van een eigenaar had gedragen, was een naam die ze van God meende te krijgen geen klein ding.

Dat jaar sprak ze minstens twee keer op camp meetings van de millerieten, volgelingen van de Amerikaanse prediker William Miller die de wederkomst van Christus rond 1843 verwachtten. Volgens haar verslag waren de mensen daar opgewonden en bang. Ze kalmeerde hen met woorden en met zingen.

Een rondtrekkende vrouw die preekte, was in die jaren zeldzaam. Ze had geen kerk achter zich en geen wijding, geen opleiding en geen papieren. Ze had haar stem, haar Bijbelkennis uit het hoofd en haar verhaal.

Een boek dat ze niet kon lezen

In 1844 sloot ze zich aan bij de Northampton Association of Education and Industry, een gemeenschap in Florence, Massachusetts, een leefgemeenschap van tegenstanders van de slavernij. Daar ontmoette ze William Lloyd Garrison, de bekendste abolitionist van het land, en de gevluchte slaaf Frederick Douglass. Abolitionisten waren mensen die de slavernij volledig wilden afschaffen.

De gemeenschap viel in 1846 uit elkaar. Sojourner bleef in Northampton en begon haar levensverhaal te vertellen aan Olive Gilbert, die het opschreef. In 1850 verscheen het als *Narrative of Sojourner Truth*, uitgegeven met steun van Garrison. Van de opbrengst kocht ze een huis in Northampton.

Het boek is een gedicteerd verhaal. Alles wat we over haar jeugd weten, komt grotendeels hieruit, gezien door de ogen en de pen van iemand anders. Gilbert verstond niet altijd wat ze hoorde. Ze schreef bijvoorbeeld "Mau-mau Bett" voor de moeder van Sojourner. Historici denken dat het Nederlandse "mama Bet" bedoeld was. Daardoor dachten lezers lang dat haar moeder Mau-mau heette.

Datzelfde jaar sprak Sojourner in Worcester op de eerste nationale conventie voor vrouwenrechten. Ze verkocht ook foto's van zichzelf. Mede daarmee betaalde ze in 1853 haar huis af.

Akron, 29 mei 1851

Op 29 mei 1851 stond Sojourner Truth op een vrouwenrechtenconventie in Akron, Ohio. Wat ze daar zei, is de beroemdste toespraak uit haar leven geworden, bekend als "Ain't I a Woman?", ben ik dan geen vrouw? Het probleem is dat er twee versies van bestaan.

De eerste schreef Marius Robinson op. Hij was dominee, secretaris van de conventie en redacteur van de Anti-Slavery Bugle. Op 21 juni 1851 stond zijn verslag in die krant. Sojourner logeerde in die tijd bij Robinson en zijn vrouw. De Library of Congress houdt het voor waarschijnlijk dat hij de tekst met haar heeft doorgenomen. Een kort bericht in The Liberator van 13 juni 1851 komt ermee overeen.

In de versie van Robinson zegt ze dat ze evenveel spierkracht heeft als welke man ook en evenveel werk kan doen. Ze heeft geploegd, gemaaid en hout gehakt. "Ik kan niet lezen, maar ik kan horen", zegt ze, vrij vertaald. Ze had uit de Bijbel gehoord dat Eva de man

tot zonde bracht. En Jezus, zegt ze, kwam van God die Hem schiep en van een vrouw die Hem baarde. De mannen in de zaal zaten volgens haar slotzin tussen een havik en een buizerd. De zin "Ain't I a woman?" komt in deze versie niet voor.

De tweede versie verscheen twaalf jaar later, in april en mei 1863, in The Independent en de National Anti-Slavery Standard. Frances Dana Gage had de conventie in 1851 voorgezeten. Zij schreef haar versie op nadat Harriet Beecher Stowe in april 1863 een artikel over Sojourner had gepubliceerd. In Gages tekst staat het refrein dat iedereen kent. Ze laat Sojourner spreken in het dialect van slaven uit het zuiden. En ze laat haar zeggen dat ze dertien kinderen had gebaard en de meeste verkocht zag worden.

Hier wringt het. Sojourner had volgens haar eigen boek vijf kinderen. Ze kwam uit New York, niet uit het zuiden. Haar accent was Nederlands. Historici van de Case Western Reserve University in Ohio schrijven dat Gage haar een zuidelijk stereotype gaf. Historica Nell Irvin Painter onderzocht beide verslagen in haar biografie van 1996. Haar conclusie, vrij vertaald: we kunnen niet precies weten wat Truth in Akron zei. Wel vond ze de versie van Robinson betrouwbaarder.

Toch werd de versie van Gage de bekende. Vanaf 1875 stond ze in latere uitgaven van het *Narrative*, en in 1881 in de grote geschiedenis van het vrouwenkiesrecht. Sojourner kon het zelf niet lezen en heeft er voor zover bekend nooit tegen geprotesteerd.

Ik vind dit een les in voorzichtigheid, ook voor dit boek. De zin die het meest met haar verbonden is, heeft ze waarschijnlijk zo niet gezegd. De gedachte erachter kwam wel van haar: een vrouw die als slaaf zwaar werk had gedaan, vroeg waarom zij minder zou zijn.

Silver Lake, 1858

In 1857 verhuisde Sojourner naar Michigan, eerst naar Harmonia, later naar Battle Creek. Vandaar trok ze door het Middenwesten. Daar kreeg ze tegenstand die niets met haar preken te maken had, en alles met wie ze was.

In 1858 sprak ze in Silver Lake, in Kosciusko County, Indiana. Een vijandige menigte hield vol dat ze een man in vermomming was. Ze moest haar borsten laten zien aan de vrouwen in de zaal. Sojourner ontblootte ze voor de hele zaal. Ze zei dat ze vele blanke baby's had gezoogd. Het voorval werd lokaal gemeld en in The Liberator van Garrison. Het historische blog van de staat Indiana noemt het een symbolische verkrachting.

In 1861 werd ze in Angola, Indiana, gearresteerd omdat ze in strijd met de wet in de staat zou zijn. Ze werd vrijgelaten en opnieuw opgepakt. Later zei ze dat ze zes keer voor de rechter had gestaan en nooit veroordeeld was.

Het christelijke tijdschrift Christianity Today vermeldt dat ze na een aanval van een menigte de rest van haar leven met een stok liep. Een datum of plaats noemt het artikel niet, en ik heb het niet verder kunnen nagaan.

"For Aunty Sojourner Truth"

Tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog hielp Sojourner zwarte mannen te werven voor het leger van het noorden. Haar kleinzoon James Caldwell diende in het 54e regiment van Massachusetts, een van de eerste zwarte regimenten.

In 1864 ging ze naar Washington om te werken voor de National Freedmen's Relief Association, een vereniging die bevrijde slaven hielp. Op 29 oktober 1864 ontmoette ze president Abraham Lincoln

in het Witte Huis. In een brief die ze liet schrijven, op 17 november vanuit Freedman's Village in Virginia, vertelde ze erover. Ze zei hem dat hij de beste president was die ooit op die stoel had gezeten. Ze bekeek met hem een Bijbel die de zwarte inwoners van Baltimore hem hadden geschonken. Lincoln schreef in haar boek: "For Aunty Sojourner Truth", met de datum en zijn naam.

In Washington verzette ze zich ook tegen de segregatie in de trams. In 1867 waarschuwde ze dat zwarte vrouwen hun rechten moesten krijgen naast zwarte mannen, anders zouden de mannen de baas worden over de vrouwen. Vanaf 1870 pleitte ze voor land van de overheid voor bevrijde slaven. Ze sprak er president Ulysses Grant over. Het voorstel kwam er niet. In 1872 probeerde ze in Battle Creek te stemmen. Ze werd weggestuurd.

Oak Hill

In haar laatste jaren woonde Sojourner Truth in Battle Creek. De PBS-website schrijft dat ze zich op hoge leeftijd aangetrokken voelde tot het spiritisme, een beweging die contact met overledenen zocht. Ook dat hoort bij een eerlijk beeld van haar. Ze was geen theologe en volgde haar eigen weg, met alle risico's van dien.

Op 26 november 1883 stierf ze in haar huis in Battle Creek. Ze was ongeveer zesentachtig. Volgens de overlevering die PBS doorgeeft, waren haar laatste woorden een oproep om een volgeling van de Heer Jezus te zijn. Ze werd begraven op Oak Hill Cemetery in Battle Creek.

In 2009 kreeg ze een borstbeeld in het Capitool in Washington, als eerste Afro-Amerikaanse vrouw.

In het archief in Albany liggen de acht pagina's van 1828. Daarin heet ze nog Isabella Van Wagenen, een vrouw met een Nederlands

accent die haar zoon terug wilde. De naam waaronder de wereld haar zou kennen, kwam pas vijftien jaar later.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte rond 1797 in Hurley, Ulster County, als slaaf van de familie Hardenbergh; Nederlands als eerste taal en een Nederlands accent haar leven lang; verkoop aan Neely (ca. 1806), Schryver (1808) en Dumont (1810); de gebroken belofte van Dumont en haar vertrek met haar baby in 1826; betaling door Isaac Van Wagenen; wettelijke vrijheid op 4 juli 1827; de illegale verkoop van Peter naar Alabama en de gewonnen rechtszaak van 1828 (archiefstukken teruggevonden in 2022); verhuizing naar New York City; betrokkenheid bij de groep van Matthias (1833-1834); Peters vertrek in 1839 en verdwijning in 1842; naamsverandering in 1843; Northampton (1844); het *Narrative* (1850); de conventies in Worcester (1850) en Akron (29 mei 1851); de twee versies van de toespraak en hun publicatiedata; Silver Lake (1858) en de arrestaties in Indiana (1861); de ontmoeting met Lincoln op 29 oktober 1864; overlijden op 26 november 1883 in Battle Creek.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de sterren waar haar moeder op wees en de uitroep "Mein Got"; haar gebeden bij de beek; de woorden tegen Dumont en van Van Wagenen; het visioen van God en Jezus in 1827; de roeping met Pinksteren 1843 en de uitleg van haar naam; het kalmeren van de millerieten; wat ze tegen Lincoln zei (uit een brief die ze liet schrijven); haar laatste woorden.

Onbevestigd: wat ze in Akron precies zei; de zin "Ain't I a Woman?" (alleen bij Gage, twaalf jaar later); de dertien kinderen uit Gages versie (strijdig met haar eigen boek); de dood van Robert door slagen (alleen één bron gezien); de mobaanval waarna ze met een stok liep

(geen datum of plaats); de claim dat zij de eerste zwarte vrouw was die zo'n zaak won.

Duiding: het *Narrative* is door Olive Gilbert opgeschreven en bevat aantoonbare misverstanden, zoals "Mau-mau Bett" voor "mama Bet". Haar jeugdverhalen zijn waardevol, maar ze komen via de pen van een ander.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Library of Congress, "Sojourner Truth's Most Famous Speech" (2021)
2. The Low Countries, "Sojourner Truth"
3. Nationaal Archief, Sojourner Truth
4. Narrative of Sojourner Truth (1850), Documenting the American South
5. Narrative of Sojourner Truth, Project Gutenberg
6. Bunk History, "State Archives Find Sojourner Truth's Historic Court Case" (2022)
7. National Park Service, Sojourner Truth
8. The Sojourner Truth Project, "Compare the Two Speeches"
9. Indiana History Blog, "The Symbolic Rape, Arrest, and Defense of Sojourner Truth in Indiana"
10. PBS, This Far by Faith: Sojourner Truth
11. Christianity Today, "Sojourner Truth" (2008)
12. Christian Century, Elizabeth Felicetti, "An unlettered theologian"
13. Spectrum (2022), artikel over Sojourner Truth en de adventisten
14. Case Western Reserve University, 19th at 100: Sojourner Truth
15. Teaching American History, "Interview with Lincoln" (brief van 17 november 1864)

Amanda Smith: de wasvrouw die twee keer werd vrijgekocht

Op een zondag in september 1868 zat een zwarte wasvrouw in de Green Street Methodist Church in New York. Ze was eenendertig. Op de kansel stond John Inskip, een bekende predikant van de heiligingsbeweging. Hij preekte over een rein hart, dat een gelovige door geloof van God kon ontvangen.

Amanda Smith was die ochtend de enige zwarte in de kerk. Ze was bang voor witte mensen, zo vertelde ze later zelf. En toch riep ze midden in de dienst hardop haar vreugde uit. Ze had gekregen waar ze al maanden om bad.

Inskip vergat die dag niet. Na zijn dood schreef zijn vrouw aan Amanda dat de dag in de oude Green Street nooit uit zijn herinnering was verdwenen. Hij had God gedankt dat hij erbij had mogen zijn.

Een jaar later begon Amanda te preken. Ze had nooit langer dan een paar maanden op school gezeten. Ze werd nooit door een kerk geordineerd of betaald. Ze zou spreken op kampbijeenkomsten in Amerika, in kerken in Engeland, in steden in India en in dorpen in

Liberia. Ze was de eerste zwarte vrouw die als evangeliste de wereld over reisde.

Het begon op een boerderij in Maryland, waar ze als slavin werd geboren.

Bezems bij kaarslicht

Met haar geboorte in Long Green, Maryland, op 23 januari 1837 opent Amanda haar autobiografie, die ze in 1893 in Chicago uitgaf. Long Green ligt in Baltimore County, in het noordoosten van de Verenigde Staten. Maryland was toen een slavenstaat. Zwarte mensen konden er gekocht en verkocht worden als bezit.

Haar vader heette Samuel Berry. Hij was eigendom van Darby Insor. Haar moeder, Mariam Matthews, hoorde bij de boerderij ernaast, bij de familie van Shadrach Green. Twee slaven op naburige boerderijen, met kinderen die bij de eigenaar van de moeder hoorden.

Samuel kreeg een kleine vergoeding voor zijn werk. 's Nachts maakte hij bezems en matten van maïsbladeren, die hij op de markt verkocht. In de oogsttijd werkte hij lange dagen op het land. Zo spaarde hij genoeg om zichzelf vrij te kopen. Daarna spaarde hij voor zijn vrouw en kinderen.

Over hoe de rest van het gezin vrijkwam, vertelt Amanda een verhaal dat ze van haar familie had. De jonge meesteres van haar moeder, die ze Miss Celie noemt, was op een methodistische kampbijeenkomst tot geloof gekomen. Toen ze jong stierf, vroeg ze op haar sterfbed of Samuel zijn vrouw en kinderen mocht hebben. Dat verhaal kennen we alleen uit Amanda's eigen boek. Dat haar vader het gezin vrijkocht, staat in elke biografie.

Amanda was toen nog heel klein, schrijft ze. Ze herinnerde zich niets van de slavernij zelf.

Een station aan de ondergrondse spoorweg

Het gezin verhuisde naar York County in Pennsylvania, een staat zonder slavernij. Rond 1850 woonden ze daar op een boerderij. Er werden nog meer kinderen geboren. Amanda zou uiteindelijk een van dertien broers en zussen zijn.

Hun huis werd een station van de Underground Railroad. Met die naam werd een geheim netwerk van huizen bedoeld, waar slaven die uit het zuiden waren gevlucht, konden schuilen op weg naar het noorden of naar Canada. Wie hen hielp, liep risico. Slavenjagers kwamen ook bij de familie Berry langs.

Naar school ging Amanda bijna niet. Haar ouders leerden haar lezen. Ze knipte grote letters uit de krant en leerde zo woorden herkennen. Alles bij elkaar zat ze ongeveer drie maanden op school, schreef ze later. Op dertienjarige leeftijd ging ze aan het werk als dienstmeisje bij witte gezinnen.

In die jaren ging ze naar een opwekkingsdienst van de methodisten. Toen er werd opgeroepen om naar voren te komen, ging ze. Ze was het enige zwarte meisje in de zaal, zo vertelde ze. Een vrouw die Mary Bloser heette, bad met haar. Maar het geloof hield niet lang stand. Ze stopte met de bijbelkring, ging twijfelen en las zelfs een boek van een ongelovige. Een tante sprak haar daarop scherp aan. Volgens haar eigen verslag brak toen iets open.

Uit diezelfde jaren komt een verhaal dat ze in haar autobiografie een heel hoofdstuk geeft. Een van haar zussen, Frances, die in vrijheid geboren was, werd in Maryland tot slaaf gemaakt. Amanda leende vijftig dollar om haar vrij te kopen. Het hoofdstuk heet: hoe ik mijn zus Frances kocht en hoe de Heer de schuld betaalde. Ik heb dat hoofdstuk zelf niet kunnen lezen. Christelijke biografen vertellen het na uit haar boek.

Vandaag, of ik sterf

In september 1854 trouwde Amanda met Calvin Devine. Ze was zeventien. Calvin was volgens haar een goede man, zolang hij niet dronk. Dat deed hij vaak.

Anderhalf jaar later, op 17 maart 1856, kwam ze tot geloof. Ze had al weken gebeden en gevast. Die dag ging ze naar een kelder. Waar die kelder was, verschilt per bron: in het huis waar ze werkte, of in haar eigen huis. Ze nam zich voor dat God haar die middag zou bekeren, of anders zou ze sterven. Lang leek er niets te gebeuren. Toen beloofde ze God dat ze zou geloven als Hij haar hielp. Volgens haar eigen verslag kwam er op dat moment vrede en vreugde over haar.

Wat ze daarna deed, laat zien wie ze was. Ze zocht geen gevoel meer. Ze zocht God. Vanaf die dag had ze twee doelen, schrijft een biograaf op basis van haar boek: God beter leren kennen, en anderen over Hem vertellen.

Heb jij ooit zo gebeden? Met een datum erbij, en een grens?

Vijf kinderen, één dochter

Er volgden harde jaren. In 1862 ging Calvin Devine als soldaat in het leger van het noorden, in de Amerikaanse Burgeroorlog. Hij kwam niet terug. Met hem had Amanda twee kinderen gekregen. Het eerste stierf als baby. Haar dochter Mazie bleef in leven.

Rond 1863 of 1864 trouwde ze in Philadelphia met James Henry Smith. De bronnen noemen verschillende jaren. James was koetsier en diaken in de African Methodist Episcopal Church, de AME. Dat was een kerk die in 1816 door zwarte methodisten in Philadelphia was opgericht, omdat ze in de witte methodistenkerken als tweede-

rangs leden werden behandeld. Het werd een van de belangrijkste zwarte kerken van Amerika.

Het huwelijk werd geen thuis. James had beloofd evangelist te worden, maar volgens Amanda kwam daar niets van. In 1865 verhuisden ze naar New York. Toen James in 1868 opnieuw verhuisde, ging zij niet mee. Ze kregen drie kinderen: Nell, Thomas Henry en Will. Alle drie stierven ze jong.

Over het sterven van Will vertelt Amanda zelf. Hij was volgens haar de slimste en meest beloftevolle van haar kinderen. Terwijl hij ziek lag, worstelde ze met God. Ze vastte tot ze het oprecht kon zeggen: "Laat de wil van de Heer geschieden" (vrij vertaald). Hij stierf vroeg in de ochtend in haar armen. Voor de begrafenis had ze geen geld. Een christelijke vrouw die ze nauwelijks kende, gaf haar de twintig dollar die het kostte.

Ondertussen moest ze werken. Ze was kok en ze was wasvrouw. Ze waste en streek voor anderen, met de tobbe en de strijkijzers. Later noemde ze zichzelf de wasvrouw-evangeliste.

Toen James in november 1869 stierf, was Amanda tweeëndertig. Ze had twee mannen en vier van haar vijf kinderen verloren.

Alles op het altaar

In diezelfde jaren hoorde Amanda over de heiligingsbeweging. Dat was een stroming binnen het methodisme. John Wesley, de stichter van de methodisten, had geleerd dat een christen na de bekering ook een tweede genade kon ontvangen. God zou het hart reinigen van de neiging tot zonde, zodat een gelovige Hem met een onverdeeld hart kon liefhebben. Wesley noemde dat volmaakte liefde. Na 1860 kreeg die leer in Amerika nieuwe kracht, met grote kampbijeenkomsten in de open lucht. In 1867 werd daarvoor een landelijke vereniging opgericht.

Amanda verlangde naar die tweede zegen. Ze kreeg eerst vaag advies van een ouderling, en het zoeken duurde lang. Volgens haar eigen verslag begreep ze uiteindelijk dat ze alles moest overgeven. Ze legde, zoals ze het zelf zei, haar alles op het altaar.

Toen kwam die zondag in september 1868 in de Green Street Church. Op weg naar huis sprak ze een paar zwarte vrouwen aan, die ze trots vond. Ze vertelde hun wat God gedaan had. Zo staat het in haar boek. Ze hadden geen antwoord.

Ik vind dit een van de mooiste dingen aan haar verhaal. De angst voor witte mensen zat diep, na alles wat haar familie had meegemaakt. In een witte kerk vond ze de vrijheid om hardop te zijn wie ze was.

Twee letters in het vuur

In november 1869 wist Amanda dat ze moest preken. Er gaat een verhaal rond, uit haar eigen getuigenis, dat ze in een visioen de letters G en O zag, als van vuur. Go. Ga. Ze nam het op als een opdracht.

Een vrouw die preekte, was in die tijd voor veel kerken een probleem. Een zwarte vrouw die preekte, nog meer. Amanda ging toch. Ze vertrok naar Salem in New Jersey en bleef daar tot juni 1870. In oktober 1870 werd ze een reizende evangeliste.

Een vrouw die haar in die tijd in Philadelphia hoorde spreken, Mary Denman, schreef later dat Amanda haar tobbe en haar strijkijzers nog niet had weggelegd. Ze stond er in haar werkkleding van wasvrouw.

Ze reisde alleen, met de trein, en droeg een eenvoudige luifelmuts en een bruine of zwarte jurk in de stijl van de quakers, met een reistas van tapijtstof. Ze zong en ze getuigde. Op de grote kampbijeen-

komsten van de heiligingsbeweging werd ze een bekende stem, ook bij witte bezoekers. Daar noemden ze haar de zingende pelgrim. In 1873 leidde ze op de nationale bijeenkomst in Landisville, Pennsylvania, gebedsdiensten. Volgens haar biograaf Adrienne Israel zei ze daar dat ze sinds haar heiliging niet meer wit wilde zijn. Ze was blij dat God haar zo gemaakt had. In 1874 sprak ze in Ocean Grove, New Jersey.

Een gevlekte vogel

Overal ging het niet zo. Veel kerken bleven dicht voor haar. Lokale kranten drukten soms protesten af. In treinen en hotels merkte ze wat haar kleur betekende. Soms moest ze wachten tot alle witte reizigers waren uitgestapt.

Onder haar eigen mensen lag het ook moeilijk. Ze noemde zichzelf een gevlekte vogel, een woord uit de profeet Jeremia. Ze was een vrouw, ze was arm, ze kleedde zich als een quaker. Ze paste nergens helemaal.

In 1872 ging ze naar de algemene synode van de AME in Nashville, Tennessee. Mannen in de kerk ontmoedigden haar. Ze waren bang dat ze kwam om te pleiten voor de ordinatie van vrouwen. Die vraag is daar nooit op tafel gekomen. Amanda zelf schreef dat ze er nooit aan had gedacht. "De gedachte aan ordinatie is nooit bij me opgekomen," schreef ze (vrij vertaald). Ze had haar ordinatie al, zei ze, van Hem die tegen Zijn discipelen zei: *Niet u hebt Mij uitverkoren, maar Ik heb u uitverkoren, en Ik heb u ertoe bestemd dat u zou heengaan en vrucht dragen* (Johannes 15:16).

Ze verliet de AME nooit. Volgens één encyclopedie hielp haar voorbeeld mee dat die kerk in 1884 vrouwen een vergunning gaf om als evangelist te werken. Dat verband is een duiding van een historicus. Amanda zelf vroeg er niet om.

Over de zee naar Keswick

Amanda was bang voor de zee. In 1878 stapte ze toch aan boord van het schip de *Ohio*, op weg naar Engeland. Ze ging naar de heiligingsconferentie in Keswick, in het noorden van het land. Haar dochter Mazie ging mee om er te studeren.

Aan boord raakte ze bevriend met quakers, die haar vroegen om diensten te houden voor de passagiers. In Engeland sprak ze in de open lucht, in zalen en in kerken van baptisten en methodisten. Ook in Schotland en Ierland preekte ze. Vrienden betaalden haar onkosten. In Birmingham ontstond een band met een vereniging van vrouwen die later haar werk in Amerika zou steunen.

Was het moed? Amanda zou zeggen dat het gehoorzaamheid was. Ze bad, en ze ging.

Knielen op het gras in Calcutta

In Engeland ontmoette ze een zendelinge, Lucy Drake, die haar overhaalde om naar India te gaan. In november 1879 kwamen ze aan in Bombay, het huidige Mumbai. India was toen een kolonie van Groot-Brittannië. Methodistische zendelingen uit Amerika werkten er onder Indiërs en onder Britten en Anglo-Indiërs in de grote steden.

Amanda reisde langs zendingsposten en kerken. Ze sprak over heiliging en over de strijd tegen drank. Ze zag hoe Europese handelaren sterkedrank invoerden, en dat liet haar niet meer los. In India kwam ze ook een nieuwe tegenstand tegen: veel Indiërs vonden het verkeerd dat een vrouw in het openbaar het evangelie verkondigde.

Een van de mannen die met haar werkte, was James Mills Thoburn, later methodistisch bisschop voor India. Hij schreef in 1891, vanuit Calcutta, het huidige Kolkata, de inleiding bij haar autobiografie.

Daarin vertelt hij over een bijeenkomst in de open lucht. Een opgewonden en vijandige menigte drong op. Amanda knielde op het gras en begon te bidden. De menigte werd stil en bleef staan. Zo getuigde Thoburn, die erbij was.

Thoburn schreef ook dat ze een "buitengewoon vermogen tot onderscheiding" had (vrij vertaald). Ze doorzag dwalingen waar ontwikkelde mannen in waren getrapt. Hij erkende dat hij van haar meer had geleerd over preken dan van wie ook. Een bisschop die dat schrijft over een vrouw die drie maanden naar school was geweest, zegt iets over haar. En ook iets over hem.

Acht jaar in West-Afrika

In 1881 ging Amanda opnieuw op reis, via Engeland naar Monrovia in Liberia. Liberia was een land aan de westkust van Afrika, gesticht door Amerikanen voor vrijgelaten slaven en hun nakomelingen. Er woonden twee groepen naast elkaar: de Amerikaans-Liberiaanse elite aan de kust en de Afrikaanse volken in het binnenland. Amanda werkte er en in het naburige Sierra Leone ongeveer acht jaar, onder anderen met de methodistische zendingsbisschop William Taylor.

Ze richtte afdelingen op van de Band of Hope, een beweging die kinderen leerde geen drank te drinken. Ze hield opwekkingsdiensten, zorgde voor zieken en hielp scholen beginnen, waaronder een christelijke school voor jongens. Ze kreeg keer op keer malaria. Ze bleef.

Ze nam twee kinderen op die geen ouders meer hadden, Bob en Frances. Toen ze in 1889 vertrok, nam ze Bob mee naar Amerika. Frances liet ze achter bij vrienden.

Hier wil ik eerlijk zijn. Wat Amanda over Liberia en Sierra Leone schreef, laat soms de blik zien van een Amerikaanse christen uit die

tijd. Ze zag westerse scholing, westerse kleding en westerse zeden vaak als vanzelfsprekend beter. Historici wijzen daarop. Ze wijzen er ook op dat ze de gedachte dat zwarte mensen minder waard zouden zijn, afwees. Ze kwam uit de slavernij. Ze wist wat die gedachte kon aanrichten.

Een weeshuis bij Chicago

In 1890 kwam ze terug in Amerika, ziek van malaria en reuma. Ze was drieënvijftig. Ze ging wonen bij Chicago en schreef haar autobiografie. Het boek werd ruim vijfhonderd bladzijden dik en verscheen in 1893.

Haar laatste grote werk was voor kinderen die niemand had. Met haar eigen spaargeld en met giften kocht ze grond in Harvey, een plaats ten zuiden van Chicago. Op 28 juni 1899 opende daar een tehuis en industrieschool voor zwarte weeskinderen en verlaten kinderen. Later heette het de Amanda Smith Industrial School for Girls. Om het te betalen gaf ze een maandblad uit, *The Helper*, en bleef ze preken en zingen in kerken.

Het tehuis had het altijd moeilijk. Er was te weinig geld, er waren conflicten met personeel, er waren klachten van buren en afgekeurde inspecties. Het fondsenwerven putte haar uit. In 1912 trok ze zich terug in Sebring, Florida, in een huis dat een weldoener voor haar had laten bouwen.

Twee keer vrijgekocht

Amanda Smith stierf op 24 februari 1915 in Sebring, aan een beroerte. Ze was achtenzeventig. Ze werd begraven in Illinois. De *Chicago Defender*, een zwarte krant die vocht voor burgerrechten, noemde haar bij haar dood de grootste vrouw die haar volk aan de wereld had gegeven.

Drie jaar later brandde haar school in Harvey af. Volgens latere bronnen kwamen daarbij twee meisjes om, en ging het tehuis voorgoed dicht.

Ze liet geen kerk na en geen beweging die haar naam draagt. Wel een boek, en de herinnering van mensen die haar hadden horen zingen, van Ocean Grove tot Monrovia.

Er is een zin van haar die vaak wordt aangehaald. Ze zei dat ze twee keer was gekocht en twee keer was vrijgelaten, en dus een goed recht had om te juichen. De eerste keer kocht haar vader haar vrij, met bezems die hij 's nachts bond. De tweede keer gebeurde het in een kelder, op een middag in maart.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 23 januari 1837 in Long Green, Maryland, als slavin; ouders Samuel Berry en Mariam Matthews; vrijkoop door haar vader en verhuizing naar York County, Pennsylvania; huwelijk met Calvin Devine in 1854, die niet uit de Burgeroorlog terugkwam; huwelijk met James Smith in Philadelphia (jaar 1863, 1864 of 1865); vijf kinderen, van wie alleen Mazie volwassen werd; werk als kok en wasvrouw; heiliging in september 1868 in de Green Street Church in New York onder prediking van John Inskip; dood van James in 1869; begin als evangeliste in 1869 en 1870; nooit geordineerd of betaald door een kerk; bezoek aan de AME-synode in Nashville in 1872; Engeland in 1878; India vanaf november 1879; West-Afrika van 1881 tot 1889; terugkeer in 1890; autobiografie in 1893; weeshuis in Harvey, geopend op 28 juni 1899; vertrek naar Sebring in 1912; overlijden in februari 1915.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het sterfbedverzoek van Miss Celie; het vrijkopen van haar zus Frances; de details

van haar bekering in de kelder; haar angst en haar uitroep in de Green Street Church; het gesprek met de vrouwen op weg naar huis; het sterven van Will en de twintig dollar; het visioen van de letters GO; haar woorden in Landisville (via haar biograaf Israel); de knielende Amanda in Calcutta (getuigenis van Thoburn).

Onbevestigd: de plaats van de kelder waar ze tot geloof kwam (haar werkplek of haar eigen huis); de exacte datum van haar dood (24 februari volgens de meeste bronnen, 25 februari volgens andere); het aantal omgekomen meisjes bij de brand van 1918 (één bron).

Duiding: dat haar voorbeeld de AME in 1884 bewoog om vrouwen als evangelist te erkennen, is de lezing van een historicus. Haar oordeel over Afrikanen in Liberia en Sierra Leone wordt door historici deels gezien als koloniaal gekleurd.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Amanda Smith, *An Autobiography* (1893), tekst op archive.org
2. Documenting the American South, samenvatting van de autobiografie
3. Documenting the American South, volledige tekst van de autobiografie
4. Mary De Jong, "Amanda Berry Smith", African American National Biography
5. Encyclopedia.com, "Smith, Amanda Berry (1837-1915)", Women in World History
6. Gary B. McGee, Boston University History of Missiology
7. Vivian L. Hairston, Ashland Theological Journal 37 (2005)
8. Christian History Institute, "Once a slave, Amanda Smith's faith brought her worldwide fame"
9. Christianity Today, Christian History
10. Christianity.com, Amanda Smith

11. Bridwell Library, Fifty Women
12. CBE International, “Our Heritage, Part 3”
13. World Religions and Spirituality Project, tijdlijn Amanda Berry Smith
14. Encyclopedia.com, “Smith, Amanda”
15. Wikipedia, “Amanda Smith”

Lilias Trotter: de schilderes die haar penseel aan God gaf

In oktober 1876 logeerde een Engelse weduwe met haar dochter in een hotel in Venetië. In hetzelfde hotel verbleef John Ruskin, de bekendste kunstcriticus van Engeland. De moeder liet hem de aquarellen van haar dochter zien. Ruskin was zevenenvijftig. Zijn bezoekster was drieëntwintig.

Hij keek, en hij schreef later wat hij gezien had. Het was, vrij vertaald, "zeer zuiver en zorgvuldig werk, bijna helemaal zonder kennis". Een compliment met een rand eraan. Maar hij vroeg haar om met hem te gaan tekenen in de stad. Ze leerde alles, zo noteerde hij, op het moment dat hij het haar liet zien.

Ze heette Lilias Trotter. Ruskin zou haar jaren later willen opleiden tot een van de grote schilders van haar tijd. Ze zei nee. Ze vertrok met twee vriendinnen naar Algiers, zonder zendingsgenootschap achter zich en zonder een woord Arabisch. Ze zou er veertig jaar blijven en er sterven, in een oud Turks huis boven de stad.

Ze bleef wel schilderen. Alleen voor iemand anders.

Een schetsboek op je vijfde

Isabella Lilias Trotter werd geboren op 14 juli 1853 in Londen, in de rijke West End. Haar ouders heetten Alexander en Isabella Trotter. Het was een groot gezin. Haar vader had uit een eerste huwelijk al zes kinderen, en Lilias was het zevende kind van negen. Haar halfbroers werden geleerde, bankier, officier en predikant. Geld was er genoeg.

In 1858, toen ze vijf was, kreeg ze van haar ouders een schetsboek. Het gezin reisde naar Zwitserland en Italië. Het was het leven van een meisje uit de Victoriaanse hogere klasse, met een goede opvoeding en weinig zorgen.

Toen kwam de eerste breuk. Haar vader werd ziek en stierf na twee jaar ziekte. Lilias was twaalf. Over het jaartal verschillen de bronnen: de tijdlijn van het tijdschrift Christian History noemt 1865, haar eerste biografe Blanche Pigott schrijft 1866.

Broadlands en de meisjes van Victoria Station

In haar vroege twintigerjaren werd het geloof van Lilias persoonlijk. In 1874 ging ze met haar moeder naar een bijeenkomst op het landgoed Broadlands. Daar kwamen christenen samen van wat toen de Higher Life-beweging heette, een stroming die opriep tot een leven van volledige overgave aan Christus. Uit die beweging groeide de Keswick Convention, een jaarlijkse conferentie die Lilias haar hele leven trouw bleef.

Een jaar later, in 1875, hield de Amerikaanse evangelist Dwight L. Moody grote campagnes in Londen. Lilias werd een van de vrijwilligers die met zoekende mensen spraken na afloop van de diensten.

Ze bleef niet bij de zaal. Ze werkte voor de jonge YWCA, de christelijke vereniging voor jonge vrouwen, in het Welbeck Street Institute,

een tehuis voor werkende meisjes. Ze hielp mee om het eerste betaalbare restaurant voor vrouwen in Londen te openen. En ze ging naar Victoria Station, waar vrouwen in de prostitutie werkten, om met hen te praten.

"Ik kan mij niet aan het schilderen geven"

Na Venetië bleef Ruskin haar volgen. Ze bezocht met haar broer, soms ook met haar zus, zijn huis Brantwood bij het meer van Coniston in het Engelse Lake District. In augustus 1879 schreef hij haar een brief met een uitnodiging. Die brief ligt nu in de Armstrong Browning Library in Texas. Zijn bewondering was groot. Een schetsboek dat ze in 1876 in Noorwegen maakte, schonk hij aan de universiteit van Oxford. Het ligt in het Ashmolean Museum.

Ruskin wilde dat ze stopte met haar werk onder de armen en zich alleen aan de kunst gaf. Volgens wat haar latere biografe Miriam Rockness uit de brieven haalde, beloofde hij haar dat ze dan de grootste levende schilder kon worden.

Lilias worstelde. In een brief beschreef ze die tijd als een bijna voortdurende staat van verstikking en bedwelming. Ze hield van tekenen. Ze hield van wat Ruskin haar leerde. Maar ze zag ook dat ze niet tegelijk haar leven aan de kunst en aan het Koninkrijk van God kon geven.

In mei 1879 viel het besluit. Ze schreef, vrij vertaald: "Ik kan mij niet aan het schilderen geven op de manier die hij bedoelt." Ze ging terug naar Londen, naar de YWCA, naar Bijbelklassen en bijeenkomsten voor werkende vrouwen, ook in Oxford.

Heb jij ooit iets moeten laten liggen waar je goed in was, en waar anderen je om prezen? Lilias legde haar penseel niet weg. Ze bleef haar leven lang tekenen en schilderen. Ze weigerde alleen dat de kunst haar meester werd.

Ruskin bleef hopen. In een lezing in Oxford in 1883 gaf hij iets toe. Hij had in zijn eigen leerboeken altijd gezegd dat vrouwen niet konden tekenen of schilderen. Haar werk deed hem daaraan twijfelen. Uit de mond van de machtigste kunstcriticus van Engeland was dat geen kleinigheid. Het was ook een venster op de wereld waarin ze opgroeide: een vrouw moest eerst bewijzen dat ze meer kon dan aardig tekenen.

Een hart dat niet sterk genoeg was

In 1884 onderging Lilias een operatie. Daarna was haar hart aangetast. Volgens Pigott leefde ze een tijd als een halve invalide. Ze schreef dat ze het gevoel had stil te staan.

Pigott schrijft dat ze in haar gebed steeds weer de woorden "Noord-Afrika" hoorde. In mei 1887 zat ze in een zendingsbijeenkomst. Iemand vroeg of er mensen in de zaal waren die God naar Noord-Afrika riep. Lilias stond op en zei dat Hij haar riep. Zo staat het in haar vroegste biografieën, die op haar eigen brieven en dagboeken leunen.

Op 14 juli 1887, haar vierendertigste verjaardag, meldde ze zich bij de North Africa Mission. Dat zendingsgenootschap werkte al in het gebied. Ze werd afgekeurd. Bij de medische keuring bleek haar hart te zwak voor een heet klimaat. De afwijzing had dus met haar gezondheid te maken, niet met het feit dat ze een vrouw was. Omdat ze zichzelf kon onderhouden, mocht ze wel naast de North Africa Mission werken, zonder er lid van te zijn.

Ze besloot op eigen kosten te gaan.

Rij boven rij

Om te begrijpen waar ze heen ging, moet je iets weten van Algerije in die jaren. In 1830 had Frankrijk de stad Algiers veroverd,

het huidige Alger, in het Arabisch El Djazaïr. Daarna volgde een lange oorlog. De verzetsleider Abd-el-Kader bestuurde tot 1847 een groot deel van het land, tot de Franse legers hem versloegen. In 1888 was Algerije een Franse kolonie. Er woonden Franse kolonisten in nieuwe wijken.

De rooms-katholieke kerk was er al. In 1868 had kardinaal Lavigerie in Algiers de Witte Paters gesticht, een orde voor zending in Afrika. Algerijnse vrouwen leefden voor een groot deel binnenshuis, in de afgesloten wereld van familie en huishouden. Een man van buiten kwam daar niet binnen. Een vrouw wel, soms.

Op 5 maart 1888 vertrok Lilias van station Waterloo in Londen. Lucy Lewis reisde met haar mee, en in Southampton stapte Blanche Haworth aan boord. Pigott noemt nog een vierde vrouw, Katie Stuart. De meeste latere bronnen spreken van drie vrouwen. Alle drie waren ongetrouwd, goed opgeleid en hadden eigen geld. Lilias was vierendertig. Ze kende in Algiers niemand.

Het eerste beeld dat ze in haar dagboek van de oude stad gaf, was dat van huizen die rij boven rij tegen de helling oprezen.

Speldenkussentjes

De drie vrouwen gingen eerst in een pension wonen en vonden in mei 1888 een appartement in de Rue Dupuche, in de Franse wijk. Elke dag leerden ze Arabisch. Ze leerden ook zelf het huishouden te doen.

De deur naar de vrouwen ging open via de kinderen. Wie de kinderen vriendelijk bejegende, mocht soms mee naar binnen. En dan waren er de kleine cadeautjes. In een brief schreef Lilias, vrij vertaald: “O, die kostbare speldenkussentjes, ze openen het ene huis na het andere voor ons!”

Het was geen snel werk. Later beschreef ze de eerste jaren, volgens de biografie van Rockness, als met hun hoofd tegen stenen muren lopen. Een jonge man die Ahmed heette, kwam tot geloof en werd door andere Arabieren geslagen. Bij hun bijeenkomsten verschenen soms groepen jongens die onrustig waren. Pas later gaf de Franse prefect hun een vaste vergunning om samen te komen.

Ik vind dit een van de eerlijkste kanten van haar verhaal. Ze kwam niet aan met een plan dat werkte. Ze kwam aan met een stapel kaartjes met Bijbelteksten, een paar speldenkussentjes en een moeilijke taal die ze nog moest leren.

Een huis in de Casbah

In 1893 kochten ze een Arabisch huis in de Rue du Croissant, in de Casbah, de oude Arabische stad. In oktober van dat jaar trokken ze erin. Nu woonden ze tussen de mensen voor wie ze gekomen waren. Er kwamen zondagsklassen voor waterdragers.

Datzelfde jaar begonnen ze aan reizen naar het binnenland. Ze gingen naar Biskra en El Kantara, aan de rand van de Sahara. In 1894 trok Lilias verder naar Touggourt en naar de oases van El Oued. In 1895 reisde ze met Blanche Haworth per kameel door bergdorpen. In haar dagboek beschreef ze hoe ze een marabout ontmoetten, een plaatselijke islamitische heilige man, die uit het Nieuwe Testament dat ze hem gegeven hadden voorlas aan een groep mannen. Ze werden allebei ziek van de griep. Lilias verloor haar stem.

Over de vrouwen in de dorpen bij Biskra schreef ze vol warmte. Ze zag in hen mensen die God zouden kunnen kennen. In de dagboekfragmenten die ik las, gaat het om mensen, om hun huizen en hun kinderen.

In 1896 ontstond er spanning tussen Frankrijk en Groot-Brittannië. Voor Engelse zendelingen in een Franse kolonie had dat direct gevol-

gen. Hun reizen werden beperkt. Ze mochten alleen nog in Algiers zelf werken. Algerijnen trokken zich terug, bang om met Engelsen gezien te worden.

Volgens Rockness, die de dagboeken grondig las, kocht de plaatselijke overheid een huis aan de overkant van de straat en hield daar drie jaar lang klassen om mensen bij de zendelingen weg te trekken. Spionnen en gendarmes zouden de vrouwen in de woestijn gevolgd hebben. Deze details ken ik alleen via haar biografie. Andere bronnen spreken in algemenere woorden van tegenwerking.

Op 13 maart 1896 schreef Lilias in haar dagboek dat God zulke tijden gebruikt om de menselijke kracht uit ons weg te laten lopen, zodat er ruimte komt voor de kracht van de Geest. In het voorjaar daarna tekende ze bloemen die ze in drie jaar niet had gezien. En ze beschreef hoe twee of drie dagen sirocco, de hete woestijnwind, alles bruin maakte, vrij vertaald "als met de adem van een oven".

In die jaren maakte ze ook boeken. In *Parables of the Cross* gebruikte ze haar tekeningen van planten om iets over het geestelijk leven te zeggen: knoppen die opengaan als de oude schil afvalt, bloemen die verwelken zodat er zaad kan komen. Het boek draait om de gedachte dat sterven de weg naar leven is. Ze verwees naar de woorden van Jezus over de tarwekorrel: *Als de tarwekorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft hij alleen, maar als hij sterft, draagt hij veel vrucht*. (Johannes 12:24). Wanneer het boek precies verscheen, daarover verschillen de bronnen: rond 1890 of rond 1895. In 1899 volgde *Parables of the Christ-life*.

Het Huis van Genade

In 1906 verbeterde de verhouding tussen Engeland en Frankrijk, en kwam er meer vrijheid. Dat jaar kocht Lilias Dar Naama, wat Huis van Genade betekent. Het was een oud Turks paleis in El Biar,

een wijk hoog boven Algiers. Het werd het hoofdkwartier van het werk. Er kwamen conferenties, kampen voor jongeren, vergaderingen over de Bijbelvertaling, en soms woonden er tijdelijk Arabische gezinnen.

In 1907 kreeg de groep een naam: de Algiers Mission Band. Dat jaar kwamen er vijf nieuwe werkers bij. Lilias werd de leider. Volgens wie haar leven beschreven, zocht ze die rol niet, maar ze ontliep hem ook niet. Ze wierf en trainde werkers en opende posten langs de kust en later in het binnenland, onder meer in Blida en Bou Saâda.

Het begon als werk van vrouwen onder vrouwen en kinderen. Toen er later mannen bij de Band kwamen, gingen ze ook onder jongens en mannen werken. Een ongetrouwde vrouw die leiding gaf aan een zendingsorganisatie met mannen en vrouwen was in die tijd zeldzaam. Hoe anderen daarop reageerden, heb ik in de bronnen niet gevonden. Ik laat het daarom bij dit feit.

Ze had ideeën die haar tijd vooruit waren. Ze wilde een koffiehuis op christelijke basis, Bijbellezingen in een ritmische voordracht met een trommel, zoals mensen in Algerije gewend waren teksten te horen, en een borduurhuis voor meisjes. Haar team vertaalde vanaf ongeveer 1904 Bijbelgedeelten in het gesproken Algerijns Arabisch, en ze drukten teksten met de hand. De Amerikaanse zendeling Samuel Zwemer, die ze in 1908 ontmoette, noemde haar een pionier van christelijke lectuur voor Noord-Afrika. In 1915 werkte ze een jaar bij de Nile Mission Press in Caïro, een christelijke uitgeverij.

Kijk naar Jezus

In 1901 schreef Lilias een dagboekaantekening die later als klein boekje verscheen onder de titel *Focussed*. De kern was dat je je blik op Jezus moet richten, zodat de rest vanzelf op zijn plaats valt.

In 1918 las de Amerikaanse Helen Lemmel dat boekje. Een zin over het richten van je zielsblik op Jezus raakte haar. Ze schreef een lied, dat later bekend werd onder zijn refrein: "Turn your eyes upon Jesus". Het werd in de jaren twintig gezongen op de Keswick Convention, de conferentie die Lilias zelf zo vaak bezocht had. Over de precieze jaren verschillen de bronnen. Veel mensen die dat lied vandaag zingen, weten niet dat het begon in een dagboek in Algiers.

In 1918 stierf Blanche Haworth, die dertig jaar met haar had gewerkt. Lilias ging door. In 1920 had de Band volgens latere bronnen dertig vaste werkers en vijftien posten. Er waren reizen naar Tunesië, en in 1924 een conferentie in Jeruzalem.

De zeven geheimen

Lilias zag dat veel Algerijnen in het zuiden diep verbonden waren met het soefisme, de mystieke stroming binnen de islam. Soefi's leven in broederschappen en zoeken langs een weg van stappen naar eenheid met God. Ze nam dat verlangen serieus.

Voor hen schreef ze, in het Arabisch en het Engels, *The Way of the Sevenfold Secret*. Het boek is gebouwd op de zeven "Ik ben"-uitspraken van Jezus in het Evangelie naar Johannes. Ze zette die naast de zeven stappen die leden van soefi-orden traditioneel gaan. Ze wilde laten zien dat het verlangen naar God waar zij zich op richtten, in Jezus een antwoord vond. Het boek verscheen later bij de Nile Mission Press. Een wetenschappelijke heruitgave verscheen in een reeks over Europese kijk op de islam.

Ik vind het opvallend hoe ze schreef. Ze sloot aan bij wat ze kende van haar buren, bij hun woorden en hun zoeken. Je kunt van mening verschillen over de vraag of zo'n brug verstandig is. Maar ze bouwde hem met respect.

Een kamer als commandopost

In 1925 werd ze bedlegerig. De laatste drie jaar van haar leven lag ze in Dar Naama. Haar kamer werd, zoals Christian History het noemt, de controlepost van de zending. Boven haar bed hing een kaart van Algerije en Tunesië. Vanuit bed leidde ze een groot deel van het werk, schreef ze, tekende ze en bad ze.

In 1924 was Belle Patrick haar secretaresse geworden. In die laatste jaren verscheen haar laatste boek, *Between the Desert and the Sea*, met zestien aquarellen van de woestijn, de oases en de kust. In het voorwoord staat een zin die bij haar hele leven past. Vrij vertaald: "Veel dingen beginnen met zien in deze wereld van ons."

Haar gebed om een plaatselijke Algerijnse kerk werd tijdens haar leven niet verhoord. Er kwamen mensen tot geloof, vooral vrouwen. Maar een gemeente van Algerijnse christenen zag ze niet.

Een wagen met zes paarden

Op 27 augustus 1928 stierf Lilias Trotter in Dar Naama, vijfenzeventig jaar oud. Om haar heen stonden haar Arabische vrienden en haar medewerkers. Ze werd begraven in Algiers.

Over haar laatste uren vertellen haar biografen een verhaal. De mensen bij haar bed zongen een lied dat ze graag had. Ze zei dat ze een wagen met zes paarden zag. Iemand vroeg of ze veel mooie dingen zag. Ze antwoordde, vrij vertaald: "Ja, heel veel mooie dingen." Dit verhaal komt van de mensen die erbij waren, via haar levensbeschrijvingen. Het is niet op een andere manier te controleren.

Bij haar dood telde de Band volgens de bronnen ruim dertig werkers en tussen de twaalf en vijftien posten. In 1962 of 1964 ging de Algiers Mission Band op in de North Africa Mission, het genootschap dat haar ooit had afgekeurd. Haar aquarellen liggen in het Ashmolean

Museum in Oxford en bij Wheaton College in de Verenigde Staten. Haar dagboeken en schetsboeken worden daar nog steeds gelezen.

Ruskin had gelijk gehad over haar talent. Hij zag een jonge vrouw die alles leerde op het moment dat hij het haar liet zien. Hij zag niet dat ze ook iets anders had leren zien.

In een van haar journaals uit Algerije staat een aquarel van een klein bootje op een meer, onder een smalle maansikkel.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 14 juli 1853 in Londen; ontmoeting met Ruskin in Venetië in 1876 en zijn lof voor haar werk; haar keuze in 1879 om haar leven niet aan de kunst te geven; werk voor de YWCA en onder vrouwen bij Victoria Station; afwijzing door de North Africa Mission om medische redenen in 1887; vertrek naar Algiers in maart 1888 met Lucy Lewis en Blanche Haworth; het huis in de Casbah (1893); reisbeperkingen na 1896; aankoop van Dar Naama (1906) en de naam Algiers Mission Band (1907); werk bij de Nile Mission Press (1915); bedlegerig vanaf 1925; overlijden op 27 augustus 1928 in Dar Naama, El Biar.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het horen van "Noord-Afrika" in gebed en het opstaan in de bijeenkomst van mei 1887; Ruskins belofte dat ze de grootste levende schilder kon worden; het huis aan de overkant en de spionnen en gendarmes (alleen via Rockness); de wagen met zes paarden en haar laatste woorden.

Onbevestigd: het sterfjaar van haar vader (1865 of 1866); de aanwezigheid van een vierde vrouw, Katie Stuart, bij het vertrek in 1888; het verschijningsjaar van *Parables of the Cross* en *Between the Desert and the Sea*; de jaren waarin Lemmels lied geschreven en op Keswick gezongen werd; het aantal posten bij haar dood; het jaar van de fusie met de North Africa Mission (1962 of 1964).

Duiding: de afwijzing door de North Africa Mission gold haar gezondheid. Over weerstand tegen haar leiderschap als vrouw zwijgen de bronnen die ik las; de enige expliciete vooringenomenheid is die van Ruskin, die hij zelf in 1883 bijstelde.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Miriam Huffman Rockness, "A key in the Master's hand", Christian History 148
2. Christian History Timeline: Lilias Trotter
3. Christian History 148, volledig nummer (pdf)
4. Jocelyn Murray, "Trotter, Isabelle Lilias", Dictionary of African Christian Biography
5. SOAS Special Collections, archief Algiers Mission Band
6. Wheaton Archives, "Introducing the Lilias Trotter Papers" (2026)
7. Armstrong Browning Library, "Seeing Many Beautiful Things: John Ruskin and Lilias Trotter"
8. Blanche A. F. Pigott, I. Lilias Trotter, Founder of the Algiers Mission Band (1930)
9. Christianity Today, "I Cannot Give Myself to Painting" (2015)
10. Ross Paterson, "Lilias Trotter: a remarkable missionary", Field Partner (2022)
11. Desiring God, "Lilias Trotter: Following God's Call"
12. Wheaton Special Collections, "Turn Your Eyes Upon Jesus"
13. Gorgias Press, The Way of the Sevenfold Secret
14. missiology.org.uk, Between the Desert and the Sea
15. Lilias Trotter, Parables of the Cross (Project Gutenberg)
16. Wikipedia, Lilias Trotter (startpunt)

Moeder Maria Skobtsova: de non met de open deur

Op 8 februari 1943 viel de Duitse politie binnen in een huis aan de rue de Lourmel, in het vijftiende arrondissement van Parijs. Ze zochten de vrouw die het huis leidde, een Russische non. Ze was er niet. In plaats van haar namen ze haar zoon Joeri mee, tweeëntwintig jaar oud. Volgens een van de bronnen hadden ze een brief gevonden waaruit bleek dat hij betrokken was bij het werk van zijn moeder. De volgende dag werd de priester van het huis gearresteerd, Dimitri Klepinin. Op 10 februari was zij aan de beurt.

Dat werk bestond uit iets wat in bezet Parijs levensgevaarlijk was. In het huis aan de rue de Lourmel kregen Joden onderdak en papieren, en wie wilde vluchten kreeg hulp om weg te komen.

De vrouw die ze die winter zochten, heette Moeder Maria. Ze was dichteres geweest, revolutionair, burgemeester van een Russisch kuststadje, twee keer getrouwd en moeder van drie kinderen. Ze werd non zonder klooster. Twee jaar na haar arrestatie stierf ze in het concentratiekamp Ravensbrück. In 2004 verklaarde het patriarchaat van Constantinopel haar heilig.

Haar leven begon aan de Oostzee, ver van Parijs.

Een kind dat non wilde worden

Elizaveta Joerjevna Pilenko werd in december 1891 geboren in Riga. Die stad hoorde toen bij het Russische keizerrijk en is nu de hoofdstad van Letland. De precieze dag verschilt per bron, omdat Rusland toen nog een andere kalender gebruikte dan West-Europa. Haar familie was van adel. Ze groeide op in het zuiden, in Anapa aan de Zwarte Zee, en later op de Krim.

Rusland was in die jaren een keizerrijk met een tsaar en een staatskerk: de Russisch-orthodoxe kerk. Voor Nederlandse lezers is die kerk vaak onbekend. Daarom een korte uitleg. De orthodoxe kerken zijn de kerken van het christelijke Oosten. In 1054 groeiden Rome en Constantinopel, het huidige Istanbul, definitief uit elkaar. Het Westen ging verder als rooms-katholieke kerk, waar later de protestantse kerken uit voortkwamen. Het Oosten werd de orthodoxe kerk. Die kent geen paus. Er zijn verschillende zelfstandige kerken, zoals de Russische, de Griekse en de Servische, elk met een eigen leider, een patriarch of metropoliet. De patriarch van Constantinopel heeft een ereplaats onder hen. Orthodoxe christenen vieren een eeuwenoude, gezongen liturgie, ze bidden met iconen, geschilderde afbeeldingen van Christus en de heiligen, en ze kennen een sterke traditie van kloosterleven.

In die kerk werd Elizaveta opgevoed. Volgens het heiligenleven van de Orthodox Church in America vroeg ze haar moeder op haar zevende of ze oud genoeg was om non te worden. Dat verhaal komt uit de overlevering van de kerk zelf.

Toen ze een jaar of veertien was, stierf haar vader. Het kind dat non wilde worden, verloor haar geloof. Haar reactie is bewaard gebleven

in een korte zin, vrij vertaald: "Als er geen gerechtigheid is, is er geen God."

De dichters van Sint-Petersburg

In 1906 verhuisde haar moeder Sofia met de kinderen naar Sint-Petersburg, toen de hoofdstad van Rusland. Elizaveta kwam terecht in kringen van jonge schrijvers en radicale denkers. Ze leerde de dichter Aleksandr Blok kennen, een van de bekendste Russische dichters van die tijd.

In 1910 trouwde ze met Dmitri Koezmin-Karavajev, een jurist en dichter die met de bolsjewieken sympathiseerde, de communisten van Lenin. Later zei ze dat het een huwelijk was dat meer uit medelijden dan uit liefde was gesloten. Zo staat het in haar heiligenleven. In 1912 verscheen haar eerste dichtbundel, *Skythische scherven*.

Ondertussen gebeurde er iets in haar binnenste. Het atheïsme bleek niet genoeg. Ze vroeg toegang tot de colleges van de Theologische Academie van het Alexander Nevski-klooster in Sint-Petersburg. Voor een vrouw was dat ongehoord. Ze werd toegelaten, als eerste vrouw, zo schrijven meerdere bronnen. Hoe ze daar ontvangen werd door de mannen om haar heen, vertellen de bronnen die ik las niet.

In 1913 liep haar huwelijk stuk. In datzelfde jaar werd haar dochter Gaiana geboren. Wie de vader was, is volgens sommige bronnen nooit helemaal duidelijk geworden.

In 1916 schreef ze aan Blok dat ze het eenvoudige woord van God wilde verkondigen. Die brief kennen we uit haar heiligenleven. Ze had God niet gevonden in een preek. Ze vond Hem terug, langzaam, terwijl ze bleef zoeken.

Burgemeester tussen Rood en Wit

In 1917 brak de Russische Revolutie uit. De tsaar viel, en de bolsjewieken grepen de macht. Er volgde een burgeroorlog tussen de Roden, de communisten, en de Witten, hun tegenstanders. Elizaveta was teruggegaan naar Anapa. Ze was lid geworden van de Sociaal-Revolutionaire Partij, een linkse revolutionaire partij die los stond van de bolsjewieken.

In februari 1918 werd ze in Anapa gekozen tot loco-burgemeester. Toen de burgemeester vertrok, kwam het bestuur van het stadje bij haar terecht. De bronnen geven hier verschillende jaartallen, van 1917 tot 1919. Vast staat dat een jonge vrouw in die chaotische maanden de verantwoordelijkheid droeg voor een stad in oorlogstijd.

Er gaat een verhaal rond dat ze in die periode van plan was Trotski te vermoorden, een van de leiders van de bolsjewieken, en dat partijgenoten haar dat uit het hoofd praatten. Ik heb daar geen betrouwbare bron voor gevonden.

Toen het Witte Leger Anapa innam, werd ze gearresteerd. De Witten zagen in haar een collaborateur van de Roden. Ze moest voor de rechter verschijnen, en die rechter was Daniil Skobtsov, een vroegere leraar van haar. Hij zorgde ervoor dat ze vrijkwam. Kort daarna trouwden ze. In haar heiligenleven staat een zin die ze uit die tijd zou hebben gezegd, vrij vertaald: “Rood of Wit, mijn positie is dezelfde.” Ze wilde opkomen voor gerechtigheid en voor wie leed, wie er ook aan de macht was.

De Witten verloren de oorlog. Rond 1919 en 1920 vluchtte de familie: Elizaveta, Daniil, Gaiana en haar moeder Sofia. Elizaveta was zwanger. In Georgië werd in 1920 haar zoon Joeri geboren. De tocht ging verder via Constantinopel naar Joegoslavië, waar in 1921 dochter Anastasia ter wereld kwam. In 1923 kwamen ze aan in Parijs.

Ze waren niet de enigen. Na de revolutie verlieten grote groepen Russen hun land. Parijs werd een van de plaatsen waar ze terechtkwamen. Daar leefden adellijke families, officieren, schrijvers en priesters naast elkaar, vaak arm, vaak zonder papieren, vaak met heimwee naar een land dat niet meer bestond.

Elizaveta verdiende geld met het maken van poppen en het beschilderen van zijden sjaals. Ze werd lid van de Russische Christelijke Studentenbeweging, een netwerk van jonge orthodoxe emigranten. In 1930 werd ze er reizend secretaris van. Zo kwam ze bij Russen in heel Frankrijk, ook bij wie in armoede leefde of in psychiatrische inrichtingen terecht was gekomen.

Een bed in Parijs

In maart 1926 werd de kleine Anastasia ziek. Ze had griep, en volgens een van de bronnen ook hersenvliesontsteking. Ze werd niet beter. Ze was vier of vijf jaar oud. Volgens een orthodoxe levensbeschrijving waakte haar moeder een maand lang aan haar bed.

Bij de dood van haar vader, jaren eerder, was Elizaveta haar geloof kwijtgeraakt. Bij het bed van haar dochter gebeurde iets anders. In een bespreking van haar verzamelde geschriften staat dat ze na de dood van een van haar kinderen voelde dat ze geroepen werd om moeder te zijn voor iedereen.

Heb jij ooit iets verloren waarvan je dacht dat je er nooit meer overheen zou komen? Ik vraag het niet om een les te trekken. Elizaveta trok er ook geen les uit. Ze ging anders leven.

Haar huwelijk met Daniil liep in die jaren stuk. Joeri bleef bij zijn vader wonen. Gaiana ging naar een kostschool in België. Elizaveta trok naar het centrum van Parijs om te werken onder de armsten.

"Maak van de wereld je klooster"

In maart 1932 legde ze de kloostergeloften af in de kerk van Saint-Serge in Parijs, het centrum van de Russische orthodoxie in de stad. Het was metropoliet Evlogi, de leider van de Russisch-orthodoxe gemeenschap in West-Europa, die haar het habijt gaf. Ze kreeg de naam Maria. Daniil had ingestemd met een kerkelijke scheiding.

Evlogi had haar aangemoedigd, maar onder één voorwaarde, die zij zelf ook wilde: ze zou niet in een klooster worden opgesloten. Volgens de Orthodox Church in America gaf hij haar mee dat ze de wereld haar klooster moest maken. Zelf sprak ze van kloosterleven in de wereld.

Voor de orthodoxe kerk was dat nieuw. Een non hoorde achter muren te leven, in gebed, ver van de straat. Moeder Maria leefde midden in Parijs en haalde mensen in huis. Volgens een artikel in de encyclopedie van Gale was niet iedereen daar blij mee. Sommige orthodoxe leiders waren verontrust door haar onafhankelijkheid, door hoe uitgesproken ze was en door haar aanwezigheid op straat. Zelf was ze kritisch over kloosters die zich naar binnen keerden. Ze schreef er een toneelstuk over, *Anna*.

Of de kritiek op haar te maken had met het feit dat ze een vrouw was, zeggen de bronnen niet. Ik laat het daarom liggen. Wel is duidelijk dat ze een weg koos die er voor een vrouw in haar kerk nog niet was.

Rue de Lourmel 77

Ze begon in 1932 met een huis voor jonge vrouwen aan de villa de Saxe. In 1935 verhuisde het werk naar een groter gebouw aan de rue de Lourmel, nummer 77. Het werd een opvanghuis voor emigranten zonder werk, zonder geld of zonder plek. Rond 1937 woonden

er enkele tientallen vrouwen en werden er tot honderdtwintig maaltijden per dag uitgedeeld, volgens haar heiligenleven.

In 1935 richtte ze met anderen de Orthodoxe Actie op. Daarbij waren bekende Russische denkers betrokken, zoals de theoloog Sergej Boelgakov, die ook haar biechtvader was, en de filosoof Nikolaj Berdjajev. De Orthodoxe Actie had twee tehuizen voor armen, een huis in Noisy-le-Grand waar mensen konden herstellen van tuberculose, en een school.

In haar geschriften kwam één gedachte steeds terug. Ze schreef dat ieder mens een icoon is van God die mens werd in de wereld. Voor een orthodoxe gelovige zegt dat veel. Een icoon kus je, je buigt ervoor, je behandelt hem met eerbied. Zo wilde zij naar de dronkaard aan haar tafel kijken.

In 1936 kwam er opnieuw een klap. Gaiana was teruggegaan naar Rusland, toen de Sovjet-Unie. Daar stierf ze, drieëntwintig jaar oud. Waaraan en waar precies, heb ik in de bronnen die ik las niet betrouwbaar kunnen terugvinden. Van haar drie kinderen leefde nu alleen Joeri nog.

Doopbewijzen voor de buren

In oktober 1939 stuurde Evlogi een jonge priester naar het huis: Dimitri Klepinin. Een maand eerder was de Tweede Wereldoorlog begonnen. Op 14 juni 1940 trokken de Duitsers Parijs binnen. Velen vluchtten de stad uit. Moeder Maria, vader Dimitri en hun medewerkers bleven.

In juni 1941 arresteerden de Duitsers op één dag ongeveer duizend Russische emigranten, onder wie mensen uit haar kring. Vanaf 1942 moesten Joden zich laten registreren en een gele ster dragen. Aan de rue de Lourmel klopten Joden aan met een vraag: konden ze een

bewijs krijgen dat ze gedoopt waren? Met zo'n papier hadden ze een kans om aan de vervolging te ontkomen.

Vader Dimitri gaf ze. Meerdere bronnen vertellen dat het huis Joden verborg en mensen hielp het land uit te komen. Volgens een bron hielp het ook ontsnapte Sovjet-krijgsgevangenen en Franse verzetsstrijders.

Over de jodenster schreef Moeder Maria een gedicht met de titel *Israël*. Het begint met de regel, vrij vertaald: "Opnieuw word je vervolgd, Israël." In een andere bron staat een korte zin die ze in die tijd zou hebben gezegd, vrij vertaald: "De tijd van de belijders is aangebroken." Belijders zijn in de oude kerk christenen die voor hun geloof lijden zonder te sterven.

Drie dagen in het Vélodrome

Op 16 en 17 juli 1942 pakte de Franse politie in Parijs 12.884 Joden op. Ongeveer 6.900 van hen werden opgesloten in het Vélodrome d'Hiver, een overdekte wielerbaan. Volgens verschillende bronnen waren het voor een groot deel kinderen. Ze zaten er dagen, met nauwelijks water en een paar wc's. Daarna gingen ze via Drancy naar Auschwitz.

Moeder Maria ging naar binnen. Meerdere bronnen vertellen dat ze er drie dagen was. Politie en vuilnisdienst kenden haar, schrijft een van de bronnen, en zo kwam ze binnen. Ze bracht eten mee.

Dan het bekende verhaal. Met hulp van de vuilnismannen zou ze kinderen in vuilnisbakken naar buiten hebben gesmokkeld. Ze werden naar de rue de Lourmel gebracht en daarna verder naar het zuiden van Frankrijk. Dat verhaal staat in veel levensbeschrijvingen, maar het aantal kinderen loopt uiteen. De ene bron noemt er drie, een andere vier, een derde zegt dat het aantal onbekend is. Ik vertel het daarom zoals het verteld wordt, met die onzekerheid erbij.

"Dat kan ik niet zeggen"

En toen kwam februari 1943. Op 8 februari werd Joeri meegenomen. Volgens een Russische bron ging Moeder Maria de volgende dag zelf naar de Gestapo. Ze kreeg te horen dat haar zoon vrij zou komen. Die belofte werd niet gehouden. Op 9 februari werd vader Dimitri opgepakt, op 10 februari zijzelf. Ook haar medewerker Ilja Fondaminski werd gearresteerd.

Uit het verhoor van vader Dimitri is een kort gesprek overgeleverd. De Gestapo-officier Hans Hoffmann vroeg hem te beloven dat hij nooit meer Joden zou helpen. De priester antwoordde: "Dat kan ik niet zeggen." Hij werd in het gezicht geslagen. Zo vertellen de orthodoxe levensbeschrijvingen het.

Moeder Maria ging via de gevangenissen van Romainville en Compiègne naar het oosten. In Compiègne zag ze Joeri nog één keer. Hij en vader Dimitri werden naar Buchenwald gestuurd en daarna naar Dora, een kamp waar gevangenen onder de grond aan raketten moesten werken. Begin 1944 stierven ze daar allebei.

Zij ging naar Ravensbrück, een concentratiekamp voor vrouwen, ten noorden van Berlijn. Ze werd gevangene nummer 19263.

Een icoon van draad en brood

Ze hield het bijna twee jaar vol. Medegevangenen vertelden later hoe ze voor anderen zorgde. Een van hen zei, vrij vertaald: "Ze nam ons onder haar vleugels." Een andere vrouw, die het kamp overleefde, beschreef hoe gevangenen zich verzamelden rond haar bed. Ze vertelde over haar werk in Parijs en over haar hoop dat de katholieke en de orthodoxe kerk ooit één zouden worden. Haar woorden gaven hun moed, zei die vrouw.

Haar gezondheid ging achteruit. Lopen werd steeds moeilijker. Volgens een overgeleverd verhaal ruilde ze in haar laatste maanden haar brood voor draad. Daarmee borduurde ze een icoon van Maria, de moeder van Jezus, met haar gekruisigde Zoon. Dit verhaal staat in de inleiding op haar verzamelde geschriften. Ik heb het niet in andere bronnen kunnen controleren.

Je kunt je afvragen wat een vrouw die alles kwijt was, ertoe bracht om in een kamp nog een icoon te maken. Haar eigen antwoord zou waarschijnlijk zijn geweest dat ze in ieder mens om haar heen al een icoon zag.

De laatste dag

In maart 1945 kwam het bevel dat gevangenen die niet meer konden lopen, gedood moesten worden. Volgens een van de bronnen verborgen vriendinnen haar een tijd boven een plafond, als er selecties waren.

Moeder Maria stierf in de gaskamer van Ravensbrück op 31 maart 1945. Dat was de dag voor Pasen, in de orthodoxe kerk de Grote of Stille Zaterdag. Sommige bronnen noemen 30 maart, Goede Vrijdag. Op Paasdag kwam het Rode Kruis het kamp binnen. Ruim een maand later was de oorlog in Europa voorbij.

Over hoe ze stierf, bestaan twee versies. In de eerste werd ze geselecteerd omdat ze niet meer goed kon lopen. In de tweede stapte ze vrijwillig naar voren en nam ze de plaats in van een andere vrouw, volgens veel vertellers een Joodse vrouw, die voor de gaskamer was aangewezen.

Die tweede versie is het bekendst. Ze staat in heiligenlevens, op gedenkplaten en in toespraken. Ik moet er eerlijk bij zeggen dat ik geen ooggetuige heb gevonden die het heeft zien gebeuren. Een studie over haar martelaarschap zegt het ronduit: niemand weet pre-

cies hoe haar laatste uren verliepen. Ook de Orthodox Church in America schrijft dat de verslagen uiteenlopen. Een Russisch artikel spreekt van een legende.

Geneviève de Gaulle Anthonioz, die zelf in Ravensbrück gevangen zat, zei later over haar, vrij vertaald: "Moeder Maria heeft haar dood niet ondergaan: ze heeft haar leven gegeven." Of ze daarmee die laatste dag bedoelde of haar hele leven, laat de bron open. Ik denk dat het allebei waar kan zijn.

Een straat bij de rue de Lourmel

Moeder Maria heeft geen graf.

Na de oorlog erkende Yad Vashem in Jeruzalem haar als Rechtvaardige onder de Volkeren, de eretitel die Israël geeft aan niet-Joden die met gevaar voor eigen leven Joden redden.

Op 16 januari 2004 verklaarde de Heilige Synode van het patriarchaat van Constantinopel haar heilig, samen met haar zoon Joeri, vader Dimitri Klepinin en Ilja Fondaminski. Op 1 en 2 mei van dat jaar werd dat gevierd in de Russische Alexander Nevski-kathedraal in Parijs. Orthodoxe christenen gedenken haar op 20 juli. Ook in de anglicaanse kerk in de Verenigde Staten heeft ze een gedenkdag.

Op 31 maart 2016, de dag waarop ze eenenzeventig jaar eerder stierf, kreeg Parijs een straat met haar naam. De rue Mère-Marie-Skobtsov ligt in het vijftiende arrondissement en komt uit op de rue de Lourmel. In 2020 kwam er een gedenkteken op de Russische begraafplaats van Sainte-Geneviève-des-Bois, bij Parijs.

Wie vandaag door die korte straat loopt, komt na een paar stappen bij de rue de Lourmel. Daar stond een huis met een deur die openging voor wie aanklopte.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in 1891 in Riga; jeugd in Anapa; dood van haar vader en haar atheïsme als tiener; verhuizing naar Sint-Petersburg in 1906; huwelijk met Dmitri Koezmin-Karavajev (1910) en scheiding; toelating als eerste vrouw tot de theologische colleges in Sint-Petersburg; burgemeesterschap in Anapa in de revolutiejaren; berechting door Daniil Skobtsov en huwelijk met hem; vlucht via Georgië en Joegoslavië en aankomst in Parijs (1923); dood van Anastasia (1926) en van Gaiana (1936); kloostergelofte in maart 1932 bij metropoliet Evlogi; het huis aan de rue de Lourmel en de Orthodoxe Actie (1935); hulp aan Joden met doopbewijzen en onderdak; haar aanwezigheid in het Vélodrome d'Hiver in juli 1942; arrestaties in februari 1943; de dood van Joeri en vader Dimitri in Dora (1944); haar dood in Ravensbrück eind maart 1945; erkenning door Yad Vashem; heiligverklaring door het patriarchaat van Constantinopel in 2004; de straatnaam in Parijs (2016).

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de vraag op haar zevende of ze non kon worden; haar uitspraak over gerechtigheid na de dood van haar vader; de brief aan Blok uit 1916; de uitspraak "Rood of Wit"; de maand waken bij Anastasia; de opdracht van Evlogi om de wereld haar klooster te maken; het verhoor van vader Dimitri door Hoffmann; de geborduurde icoon in Ravensbrück; het verbergen boven het plafond.

Onbevestigd: het plan om Trotski te vermoorden; het aantal kinderen dat in vuilnisbakken uit het Vélodrome werd gered (drie, vier of onbekend); dat ze in de gaskamer de plaats innam van een andere gevangene (geen ooggetuige gevonden; bronnen spreken van uiteenlopende verslagen en van een legende); de exacte datum van haar dood (30 of 31 maart 1945); het jaar van de erkenning door Yad Vashem; waar en waaraan Gaiana stierf.

Duiding: de kritiek die ze kreeg, gold volgens de bronnen haar onafhankelijkheid en haar kloosterleven buiten de muren. Of haar vrouw-zijn daarin meespeelde, zeggen de bronnen niet.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Orthodox Church in America, "Righteous Martyr Maria (Skobtsova)"
2. Orthodox Church in America, "The Many Lives and Faces of Maria Skobtsova"
3. Encyclopedia.com (Gale), "Mother Maria Skobtsova"
4. Encyclopedia.com, "Skobtsova, Maria"
5. Chanda Sahi, "The Martyrdom of Marie Skobtsova (1891-1945)", Religion Online
6. American Carpatho-Russian Orthodox Diocese, "St. Maria Skobtsova of Paris"
7. Holy Trinity Orthodox, levens van de heiligen, 20 juli
8. OrthoChristian, "Mother Maria of Paris says OXI"
9. GW2RU, "How a Russian poet-nun became a heroine of the French Resistance"
10. Spirituality & Practice, bespreking van "Mother Maria Skobtsova: Essential Writings"
11. Jewish Currents, "March 31: Mother Maria of Paris"
12. Toespraak Catherine Vieu-Charier bij de inhuldiging van de rue Mère-Marie-Skobtsov, 31 maart 2016
13. Pravmir, "A Street Named After Mother Maria Skobtsova Appears in Paris"
14. Pravmir, "Memorial Sign in Honor of Mother Maria Skobtsova Appears in Paris"
15. Orthodox Times, "Memory of Mother Maria Skobtsova"
16. Wikipedia (Frans), "Marie Skobtsov"
17. Wikipedia (Engels), "Maria Skobtsova"

Gladys Aylward: de dienstmeid die zelf een kaartje kocht

In 1958 liepen er Chinese kinderen over de bergen van Snowdonia, in Noord-Wales. Ze kwamen uit Liverpool, uit een van de grootste Chinese gemeenschappen van Europa. Ze liepen op blote voeten, en de lappen om hun voeten waren rood geverfd, alsof ze bloedden. Een filmploeg van 20th Century Fox filmde hen. Voor de camera speelden ze weeskinderen op de vlucht voor het Japanse leger, ergens in het noorden van China. De hoofdrol was voor de Zweedse filmster Ingrid Bergman.

De film heette *The Inn of the Sixth Happiness*. Hij werd een succes. De vrouw over wie hij ging, zat op dat moment duizenden kilometers verderop, in Hongkong en Taiwan, tussen vluchtelingen en weeskinderen. Toen ze hoorde wat ervan gemaakt was, was ze woedend. Volgens een filmhistorische bron noemde ze het verhaal “een stel leugens” (vrij vertaald).

Ze heette Gladys Aylward. Ze was een kleine vrouw uit Noord-Londen, dienstmeid van beroep, afgewezen door het zendingsgenootschap waar ze zich had aangemeld. Ze ging toch naar China, op eigen kosten, met de trein. Ze werd er Chinees staatsburger. De

Chinezen noemden haar Ai-weh-deh, de deugdzame. Ze stierf in 1970 in Taiwan, nog altijd tussen kinderen die niemand anders had.

Om haar te leren kennen moet je de film even vergeten. Haar eigen verhaal begint in Edmonton.

Een postbode, een dienstmeid en een land ver weg

Gladys May Aylward werd geboren op 24 februari 1902 in Edmonton, een arbeiderswijk aan de noordkant van Londen. Haar vader, Thomas John Aylward, was postbode. Ook haar moeder, Rosina Florence, werkte voor de Post. Rond haar veertiende ging Gladys van school. Ze werd dienstmeid, en later parlourmaid: de meid die in een rijk huis de deur opendeed en aan tafel bediende.

Ergens rond haar twintigste kwam Gladys tot geloof, op een opwekkingsbijeenkomst. Het jaartal verschilt per bron. Sommigen noemen 1920, anderen haar midden twintig. Wel zijn de bronnen het erover eens wat er daarna gebeurde. Ze las over China, over miljoenen mensen die nog nooit van Jezus hadden gehoord, en het liet haar niet meer los.

Er gaat een verhaal rond dat ze vrienden en familie probeerde warm te maken voor zending in China, tot haar broer Lawrence zei dat ze dan zelf maar moest gaan. Het verhaal klinkt waar, maar ik heb er geen bron uit haar eigen tijd voor gevonden.

Te oud om Chinees te leren

In 1928 of 1929 meldde ze zich bij de China Inland Mission in Londen. Dat was een groot protestants zendingsgenootschap dat mannen en vrouwen naar het binnenland van China stuurde. Wie mee wilde, moest eerst een opleiding doorlopen.

Gladys kreeg een voorbereidende cursus van drie maanden. Ze kwam nauwelijks vooruit met het Chinees en de lessen. Daarna

werd ze niet verder opgeleid. Volgens het naslagwerk *Women in World History* prees de voorzitter van de commissie haar oprechtheid en haar moed. Maar hij vond haar te jong in christelijke ervaring en opleiding, en te oud om nog Chinees te leren. Ze was zesentwintig.

Hoe ga je om met zo'n nee? Gladys ging door met het werk dat ze kende, als dienstmeid, en begon te sparen. Een bootreis naar China kon ze niet betalen. Een treinkaartje dwars door Europa en Rusland was goedkoper.

Het is goed om te zien wat de commissie wel en niet beoordeelde. Ze keek naar talen, naar scholing en naar wat een kandidaat zou kunnen volhouden in een vreemd land. Op die punten scoorde Gladys slecht. Wat geen formulier kon meten, was hoe hardnekkig deze kleine vrouw was.

Een trein door een oorlog

In oktober 1930 vertrok ze vanaf het station Liverpool Street in Londen. *Women in World History* noemt 18 oktober, andere bronnen 15 oktober. In een aantal latere boeken en artikelen staat 1932, en ook de archiefbeschrijving van de SOAS-bibliotheek in Londen noemt 1932, met een vraagteken. Haar eigen grafsteen in Taiwan zegt dat ze in 1930 naar China kwam. Ik houd het daarom op 1930.

Ze ging naar een oudere zendelinge die ze nooit had ontmoet: Jeannie Lawson, een weduwe van drieënzeventig die in het binnenland van China werkte.

De reis ging met de Trans-Siberische spoorlijn naar het oosten. Aan het eind van die lijn liep ze vast in een gewapend grensconflict tussen de Sovjet-Unie en China. Ze werd door de Russen vastgehouden. Met hulp van mensen ter plaatse kwam ze weg, met een Japans schip. In Japan hielp de Britse consul haar verder, en met een vol-

gende boot bereikte ze China, in Tientsin, het huidige Tianjin. Volgens een Brits christelijk nieuwsblad duurde de hele tocht ongeveer vijf en een halve week.

Over de details van die reis gaan sterke verhalen rond: een paspoort dat werd afgepakt, een pondbriefje als steekpenning, een sprong op een vertrekkende boot. Ze komen uit later opgeschreven versies van haar verhaal. Niemand anders was erbij.

De herberg van de acht geluken

Vanuit Tientsin reisde ze naar het zuiden van de provincie Shanxi, in het noorden van China. Het laatste stuk, van de stad Tsehchow (nu Zezhou) naar het bergstadje Yangcheng, kostte bijna twee dagen in een draagstoel op muilezels. Yangcheng hoort nu bij de stad Jincheng. De oude muilezelweg naar het stadje is er nog.

China was in die jaren een republiek, maar een verdeelde. De regering van Chiang Kai-shek vocht tegen de communisten. In de bergdorpen kregen meisjes nog ingebonden voeten, een eeuwenoud gebruik waarbij de voeten van jonge meisjes klein werden gehouden. De regering had het verboden.

Jeannie Lawson had in Yangcheng een plan. Het stadje lag aan een route waarover karavanen met muilezels trokken. Samen met Gladys maakte ze van een oud gebouw een herberg voor de muilezeldrijvers. Ze noemden haar de Herberg van de Acht Geluken, naar acht deugden, waaronder liefde, trouw en waarheid. ’s Avonds vertelden ze de gasten verhalen uit de Bijbel. Zo hoorden mannen die door het hele gebied reisden over Jezus, en ze namen de verhalen mee.

Het samenwerken ging niet altijd vanzelf. Volgens een Amerikaanse biografische schets vertrok Gladys na een paar maanden van conflict, en kwam ze terug toen Lawson ziek werd. Rond een

jaar na haar komst viel Jeannie Lawson en overleed ze aan de gevolgen. Een van de bronnen noemt 1931. Gladys stond er toen alleen voor, in een stadje waar ze de taal nog maar half sprak.

Voetinspecteur van Yangcheng

De taal leerde ze van de muilezeldrijvers. Het werd het ruwe plaatselijke Chinees van Shanxi, geen schoolboekentaal. Wie haar in Londen had afgewezen omdat ze te oud was om Chinees te leren, had zich vergist.

Toen kwam er een verzoek van de mandarijn van Yangcheng, de hoogste ambtenaar van het district. Iemand moest in de dorpen gaan controleren of het verbod op het binden van voeten werd nageleefd. Hij vroeg Gladys. Ze werd de voetinspecteur van het district.

Volgens een later artikel stelde ze een voorwaarde: dat ze in de dorpen ook over Jezus mocht vertellen. Dat detail heb ik maar in één bron gevonden. Vast staat dat ze dorp na dorp bezocht, verbanden losmaakte en tegelijk haar verhalen vertelde.

Er zijn meer verhalen uit deze jaren. De mandarijn riep haar te hulp bij een opstand in de gevangenis, en volgens het bekende verhaal bracht zij de mannen tot rust. Daarna pleitte ze voor betere omstandigheden voor gevangenen. Ze nam weeskinderen in huis. Het bekendste is een meisje dat aan haar lot was overgelaten en dat ze voor een paar muntjes overnam. Ze noemde haar Ninepence, naar het bedrag. De gebeurtenissen zelf worden in veel bronnen genoemd. De levendige bijzonderheden komen vooral uit het boek van Alan Burgess, dat later aan bod komt.

Ai-weh-deh

In 1936 werd Gladys Aylward Chinees staatsburger. Ze gaf haar Britse paspoort op. Dat jaar staat in de meeste bronnen. Een chris-

telijk nieuwsblad noemt 1937, en op haar grafsteen staat 1941. Misschien hoort dat laatste bij een latere formaliteit. Ik weet het niet.

Voor een westerse zendeling in die tijd was dit een opvallende stap. De meeste zendelingen bleven onder de bescherming van hun eigen land, met een consul die kon ingrijpen als het misging. Gladys koos ervoor om te horen bij de mensen tussen wie ze woonde.

De mensen in Yangcheng gaven haar een naam: Ai-weh-deh, in het Chinees □□□. Het lijkt in klank op Aylward en betekent de deugdzame. In het archief van de SOAS-bibliotheek in Londen liggen nog brieven aan vrienden en familie vanaf 1936, foto's uit mei 1936 en een Chinese jurk. Wie die stukken ziet, ziet een Engelse vrouw die Chinees was geworden.

Een prijs op haar hoofd

Eind jaren dertig viel het Japanse leger Shanxi binnen. In de lente van 1938 werd Yangcheng door Japanse vliegtuigen gebombardeerd. Volgens een christelijk nieuwsblad raakte Gladys bij een bombardement gewond.

Gladys koos partij. Volgens verschillende verhalen gaf ze informatie over Japanse troepenbewegingen door aan het Chinese leger. Dat zorgde voor spanning met andere zendelingen. In het nabijgelegen Tsehchow werkten de Welse zendelingen David en Jean Davies. David vond dat zendelingen strikt neutraal moesten blijven, om hun werk en hun mensen niet in gevaar te brengen. Gladys zag zichzelf niet als buitenlander. China was haar land, en ze vond het haar plicht om het te helpen.

Wie had er gelijk? Ik denk dat het eerlijke antwoord is dat beide houdingen iets kosten. Neutraliteit beschermde de zendingsposten. Partij kiezen maakte Gladys tot doelwit. Volgens het verhaal van haar biograaf verspreidden de Japanners een pamflet met een belo-

ning van honderd dollar voor haar gevangenneming, samen met de mandarijn en een bekende koopman.

Uit dezelfde tijd stamt een kort briefje dat ze zou hebben geschreven aan een Chinese generaal die haar aanraadde om met zijn troepen mee terug te trekken. Haar antwoord: "Christenen trekken zich nooit terug" (vrij vertaald). Ze bleef. Maar met de kinderen kon ze niet blijven.

Honderd kinderen en een rivier

Ze besloot de weeskinderen naar het westen te brengen, naar Sian, het huidige Xi'an, in de provincie Shaanxi. Daar was een weeshuis van de regering, buiten het bereik van het Japanse leger. Het waren er ongeveer honderd. Hoe oud ze precies waren, vertellen de bronnen niet.

Wanneer was dit? Hier spreken de bronnen elkaar tegen. Een aantal noemt 1938. *Women in World History*, de archiefbeschrijving van SOAS en de Boston University-databank van zendingsgeschiedenis noemen 1940. Volgens *Women in World History* bereikte de groep Sian eind april 1940. Ook over de duur verschillen ze: twaalf dagen volgens de ene, zevenentwintig volgens de andere. Dat er een groep van ongeveer honderd kinderen met haar over de bergen trok, staat in alle bronnen.

Ze liepen over de bergen, sliepen bij mensen die hen opvingen of buiten op de hellingen. Toen ze bij de Gele Rivier kwamen, lag het bootverkeer stil. Het leger had de boten in beslag genomen.

Wat er toen gebeurde, kennen we uit haar eigen verhaal, zoals Burgess het opschreef en zoals het later steeds opnieuw verteld werd. De kinderen vroegen waarom ze niet overstaken. Gladys zei dat er geen boten waren. De kinderen zeiden dat God alles kon, en dat ze Hem moest vragen om hen over te zetten. Ze knielden, baden en

zongen. Een Chinese officier met een patrouille hoorde het zingen, kwam erop af en zei dat hij wel een boot voor hen kon regelen. Ze staken over.

Of het zo ging, kan niemand meer controleren. Een rivier, honderd kinderen, een officier die zingen hoort: het is het soort verhaal dat in de bediening van Gladys steeds terugkwam. Ze rekende op God op momenten dat er niets meer te regelen viel.

Na de rivier ging de tocht verder, deels met kolentreinen. Na Sian ging de groep door naar een weeshuis in Fufeng. Daar stortte Gladys in. Ze had tyfus, was uitgeput en ondervoed. Weken lag ze in het ziekenhuis in Sian, onder de zorg van twee Engelse zendelingen. Ze herstelde, maar haar gezondheid werd nooit meer zoals vroeger.

Daarna bleef ze in China. In 1944 werkte ze in Tsingsui, in 1945 in Chengdu in de provincie Sichuan, als bijbelvrouw bij een Chinees seminarie. Een bijbelvrouw was in de protestantse zending een vrouw die huisbezoeken deed en vrouwen Bijbelonderwijs gaf. Volgens een andere bron werkte ze ook in een leprozenkolonie in Sichuan.

Rond het eind van de jaren veertig keerde ze terug naar Engeland, voor een operatie. Het jaartal verschilt weer: sommige bronnen noemen 1947, andere het voorjaar van 1949, toen familie het geld voor haar reis bij elkaar had gebracht. Kort daarna namen de communisten de macht in China over, en voor buitenlandse zendelingen ging het land dicht. Gladys was na bijna twintig jaar terug in het land waar ze geboren was, en het land waar ze thuis was, kon ze niet meer in.

De kleine vrouw van de BBC

In Engeland ontmoette ze Alan Burgess, een schrijver die voor de BBC werkte. Hij maakte een hoorspel over haar, en in 1957

verscheen zijn boek *The Small Woman*, de kleine vrouw. Het werd geschreven met haar medewerking, en het werd een bestseller.

Het boek is de bron van bijna alle levendige verhalen over haar. Dat moet je weten als je het leest. Burgess was een goede verteller, en goede vertellers kleuren in. Een Brit die in 2006 naar Yangcheng reisde met het boek in de hand, zocht de diepe afgrond die Burgess aan de zuidkant van het stadje beschreef. Hij vond hem niet. Volgens hem had Burgess hier en daar overdreven.

Gladys zelf werd er beroemd door, wat ze niet zocht. Volgens een biografische schets op een Amerikaanse christelijke site gebeurde dat "tot haar ongemak" (vrij vertaald). Ze sprak in kerken en op scholen. In 1963 was ze te gast in het Britse televisieprogramma *This Is Your Life*. Ze werd ook ontvangen door koningin Elizabeth, en kwam in een Chinese jurk. Haar eigen versie van haar leven verscheen kort na haar dood, opgetekend door Christine Hunter, onder de titel *Gladys Aylward: The Little Woman*.

"Een stel leugens"

Burgess verkocht de filmrechten. Volgens *Women in World History* had Gladys zelf een overeenkomst met 20th Century Fox getekend. Wat er van haar leven gemaakt werd, wist ze niet. Ze zei later dat ze nooit een definitief script had gekregen.

De film week op veel punten af. Ingrid Bergman was een lange, blonde Zweedse. Gladys was klein, had donker haar en sprak met een Londens accent. De film maakte er een liefdesgeschiedenis van tussen haar en een Chinese officier, kolonel Lin Nan, gespeeld door de Oostenrijker Curd Jürgens. Hij werd neergezet als half Europees. Gladys vond dat een belediging voor de echte man en zijn Chinese afkomst. Ze had nooit een romance met een kolonel gehad, zei ze, en ze had nog nooit een man gekust. Haar reis door Rusland werd

teruggebracht tot een paar onbeschofte soldaten. Aan het eind van de film vertrekt de hoofdpersoon bij de kinderen om haar kolonel te volgen. De echte Gladys bleef bij de weeskinderen tot het eind van haar leven.

Ook haar geloof verdween grotendeels uit beeld. De studio wilde haar aan geen enkele kerk verbinden. In de film staat Bergman nooit in een kerk en geeft ze geen godsdienstles. Volgens Bergman zelf werd een scène waarin Gladys bidt uit de film geknipt.

Gladys vond dat haar werk werd goedkoop gemaakt en dat de gebeurtenissen werden verdraaid. Ze voelde zich bezoedeld door de film, zo vertelt een filmhistorische bron. Ze schreef brieven aan de pers, maar ze stapte nooit naar de rechter. Ze heeft er volgens een christelijk blad ook geen geld aan verdiend. Waarschijnlijk heeft ze de film zelf nooit gezien.

Ik vind het belangrijk om dit verschil helder te houden. Veel mensen kennen Gladys Aylward van de film. Maar de vrouw die je daar ziet, met een liefdesverhaal en zonder gebed, heeft nooit bestaan. Het echte verhaal staat in het boek van Burgess, met zijn kleuringen, en in wat ze zelf vertelde. En het leven ging na 1958 nog twaalf jaar door.

Hongkong, Taiwan en de kinderen

In april 1957 voer ze met het schip de *Chusan* van Londen naar Hongkong. Ze was vijfenvijftig. Ze werkte er onder vluchtelingen van het Chinese vasteland en hielp een opvang voor hen opzetten. Blijven mocht ze niet. Ze was geen Brits onderdaan meer, en Hongkong was een Britse kolonie.

Ze vertrok naar Taiwan, het eiland waar de regering van Chiang Kai-shek zich na 1949 had gevestigd. De bronnen noemen 1957 of 1958. In Taipei begon ze een weeshuis, het Gladys Aylward Child-

ren's Home. Ze nam er opnieuw kinderen in huis, en werkte met vluchtelingen. Het werk bestaat nog altijd, onder de naam Bethany Children's Home.

Ze was nu een vrouw van in de zestig, met een gezondheid die door de oorlog was aangetast. Ze bleef reizen om geld en aandacht te vragen, en kwam in 1963 nog naar Engeland. Daarna ging ze terug naar Taipei.

Een tarwekorrel in Taiwan

Gladys Aylward stierf in januari 1970 in Taipei. De meeste bronnen noemen 3 januari, *Women in World History* noemt 2 januari en griep als oorzaak. Ze was zevenenzestig. In Londen werd kort daarna een school in Edmonton naar haar genoemd.

Ze werd begraven op de begraafplaats van Christ's College in Guandu, aan de rand van Taipei, op een helling. Op haar grafsteen staat dat ze in 1930 naar China kwam om het evangelie te verkondigen. Er staat ook een tekst uit het evangelie naar Johannes: *Voorwaar, voorwaar, Ik zeg u: Als de tarwekorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft hij alleen, maar als hij sterft, draagt hij veel vrucht.* (Johannes 12:24)

Misschien ben jij ooit afgewezen voor iets waarvan je dacht dat God je ervoor riep. Gladys Aylward kreeg in Londen te horen dat ze te oud was en te weinig had geleerd. Ze kocht een treinkaartje. Haar graf ligt op een helling in Taiwan, met de tarwekorrel in de steen.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 24 februari 1902 in Edmonton, Londen; werk als dienstmeid; afwijzing door de China Inland Mission na een proefcursus (1928 of 1929); zelfstandige reis per trein via Siberië naar China, vertrek in oktober 1930; samenwerking met Jeannie Lawson in een herberg voor

muilezeldrijvers in Yangcheng (Shanxi) en Lawsons dood kort daarna; aanstelling als voetinspecteur door de mandarijn; Chinees staatsburgerschap (meestal 1936 genoemd); de naam Ai-weh-deh; de tocht met ongeveer honderd weeskinderen over de bergen en de Gele Rivier naar Sian; tyfus na aankomst; terugkeer naar Engeland eind jaren veertig; het boek *The Small Woman* van Alan Burgess (1957); de film van 20th Century Fox (1958) met Ingrid Bergman, opgenomen in Engeland en Wales, en haar bezwaren ertegen (liefdesscènes, de half-Europese kolonel, verdraaide gebeurtenissen); werk in Hongkong en het weeshuis in Taiwan; overlijden in Taipei in januari 1970; begraven bij Christ's College in Guandu, met Johannes 12:24 op haar grafsteen.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering (vooral Burgess): de opmerking van haar broer Lawrence; de details van haar ontsnapping in Rusland; de voorwaarde dat ze als voetinspecteur over Jezus mocht vertellen; de details van de gevangenisopstand en van Ninepence; het briefje "Christenen trekken zich nooit terug"; het Japanse pamflet met honderd dollar beloning; het gebed en het zingen bij de Gele Rivier en de officier die een boot regelde; haar spionagewerk voor het Chinese leger; de ontmoeting met koningin Elizabeth.

Onbevestigd of betwist: het jaar van vertrek (1930 volgens de meeste bronnen en haar grafsteen, 1932 in andere); het jaar van de tocht (1938 of 1940) en de duur (twaalf of zevenentwintig dagen); het jaar van haar staatsburgerschap (1936, 1937 of 1941); het jaar van terugkeer naar Engeland (1947 of 1949); het jaar van vestiging in Taiwan (1957 of 1958); haar sterfdatum (2 of 3 januari 1970); of ze de film ooit heeft gezien.

Duiding: de film *The Inn of the Sixth Happiness* is geen bron voor haar leven. Het boek van Burgess is met haar medewerking geschreven, maar ook daarin is het een en ander aangedikt.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Women in World History, “Aylward, Gladys (1902-1970)” (via Encyclopedia.com)
2. SOAS Library, archiefbeschrijving MS 291571, Gladys Aylward
3. SOAS Archives blog, “Gladys Aylward”
4. Boston University, History of Missiology, “Aylward, Gladys (1902-1970)”
5. Gwulo: Old Hong Kong, “Gladys May Aylward”
6. CJVLang, “Yangcheng and the Inn of the Eight Happinesses”
7. Evangelical Times, “Gladys Aylward (1902-1970)”
8. The Anglican Domain, “Gladys Aylward, Missionary to China”
9. Christian Today, “How a little woman from London was used by God in extraordinary ways in China”
10. Ligonier Ministries, “Who Was Gladys Aylward?” (2023)
11. Sydney Missionary and Bible College, “Gladys Aylward: The Small Woman with a Big God”
12. Turner Classic Movies, “The Inn of the Sixth Happiness”
13. Find a Grave, Gladys Aylward
14. Christ’s College Taiwan, bibliotheek, schoolgeschiedenis en begraafplaats
15. Wikipedia, “Gladys Aylward” (startpunt)

Kathryn Kuhlman: de vrouw die zei dat ze niemand genas

In 1974 zat Kathryn Kuhlman in de televisiestudio van The Tonight Show, het bekendste praatprogramma van Amerika. Gastheer Johnny Carson probeerde te beschrijven wat ze deed met een zaal vol mensen. Hij gebruikte woorden als hypnotiserend en charismatisch. Ze schudde het van zich af. Ze was, zei ze, "gewoon het gewoonste mens van de wereld" (vrij vertaald). Carson geloofde haar niet.

Het was een vreemd gesprek. Daar zat een vrouw van in de zestig, met een stem die iedereen in Amerika kende. Ze had een eigen televisieprogramma en een radioprogramma dat het hele land bereikte. Haar boek *I Believe in Miracles* was meer dan een miljoen keer verkocht. Elke maand vulde ze in Los Angeles een zaal met zevenduizend stoelen. Mensen kwamen uit het hele land omdat ze ziek waren en hoopten beter te worden. En zij bleef zeggen dat ze zelf niets kon.

Wie was ze dan wel? Een eerlijk antwoord op die vraag moet ook de jaren noemen die ze liever vergat. Het begon in een klein stadje aan de Missouri.

Een stadje met Duitse namen

Kathryn Kuhlman werd geboren op 9 mei 1907 in Concordia, in de Amerikaanse staat Missouri. Haar ouders, Joseph Adolph Kuhlman en Emma Walkenhorst, hadden Duitse wortels, zoals veel boerenfamilies in die streek. Kathryn was een van vier kinderen.

Het Amerika van haar jeugd was een land van kleine kerken en rondtrekkende predikers. In de zomer kwamen evangelisten met een tent naar de dorpen. Vrouwen mochten in die jaren in de meeste kerken niet preken. Wel waren er altijd een paar vrouwen die het toch deden, meestal in de nieuwe pinkster- en heiligingsbewegingen, die minder vastlagen in oude regels.

Rond haar veertiende kwam Kathryn tot geloof, tijdens een evangelisatiesamenkomst. Over de plek verschillen de bronnen. De meeste noemen een kleine methodistenkerk, een andere encyclopedie spreekt van een baptistische opwekkingsdienst. Wat ze precies beleefde, weten we alleen uit wat ze er later zelf over vertelde.

Kathryns oudere zus Myrtle was getrouwd met Everett B. Parrott, een rondreizend evangelist. Toen Kathryn zestien of zeventien was, rond 1924, verliet ze school en ging ze met hen mee. Ze bleef ongeveer vijf jaar bij het echtpaar. Eerst zong ze en vertelde ze haar getuigenis, later sprak ze ook zelf.

In die jaren volgde ze twee jaar lessen aan het Simpson Bible Institute in Seattle. Volgens de historicus Amy Collier Artman haalde ze er hoge cijfers voor de Bijbelvakken. Voor homiletiek, het vak waarin je leert preken, zakte ze. Ze kreeg geen diploma. Een biograaf, Wayne Warner, schrijft dat ze in 1926 werd geschorst na een nachtelijk afspraakje. Andere bronnen noemen dat niet.

Ik vind het een ontroerend detail. De vrouw die later miljoenen mensen zou toespreken, haalde het vak preken niet.

Een biljartzaal in Boise

In 1928 was het team van de Parrotts in Boise, de hoofdstad van Idaho. Everett kon een samenkomst niet leiden, en Myrtle en Kathryn namen het over. De voorganger die hen had uitgenodigd, moedigde Kathryn aan om voortaan alleen verder te gaan. Ze deed het. De pianiste van het team, Helen Gulliford, ging met haar mee.

Volgens haar eerste biografen hield ze haar eerste eigen preek in een vervallen biljartzaal in Boise. Het verhaal komt uit kringen rond haar bediening; onafhankelijk bevestigd is het niet.

Vijf jaar lang trokken de twee jonge vrouwen door de dunbevolkte staten van het westen: Idaho, Utah, Colorado. Ze preekten waar ze een ruimte kregen. In 1933 bleven ze zes maanden in Pueblo, in Colorado, in een leeg pakhuis van het warenhuis Montgomery Ward. Daarna trokken ze naar Denver. Het was de tijd van de grote crisis. Veel Amerikanen hadden geen werk en geen geld, en wie preekte, leefde van wat de mensen gaven.

De tabernakel in Denver

In Denver bleef Kathryn langer dan ergens anders. Ze begon er een radioprogramma met de naam *Smiling Through*. In 1935 nam ze een oude garage voor vrachtwagens in gebruik, die ze de Denver Revival Tabernacle noemde. Een sympathiserende biografie spreekt van ongeveer tweeduizend leden; dat aantal komt uit haar eigen kring. Ze was nog geen dertig en leidde een van de grotere onafhankelijke gemeenten van de stad.

Een onafhankelijke gemeente hoorde bij geen kerkgenootschap. Kathryn liet zich ordineren door de Evangelical Church Alliance, een kleine evangelische vereniging die predikers zonder kerkverband erkende. Wanneer dat gebeurde, is onduidelijk: Artman noemt 1933, een andere bron 1968.

In 1934 verloor ze haar vader, die omkwam bij een ongeluk.

Burroughs Waltrip

In 1935 kwam er een gastspreker naar de tabernakel: Burroughs A. Waltrip, een evangelist uit Texas. Hij was getrouwd. Hij had een vrouw en twee zoons.

Tussen Kathryn en Waltrip ontstond een relatie. In de jaren daarna scheidde hij van zijn vrouw en liet hij zijn gezin achter. Hij trok naar Mason City, in de staat Iowa, en bouwde daar een kerk met een radiozender, de Radio Chapel. Vrienden van Kathryn smeekten haar niet met hem te trouwen. Ze geloofde, schrijft een encyclopedie, dat ze verliefd was en dat God hen had samengebracht om te preken.

Op 18 oktober 1938 trouwden ze in Mason City. Het was een stil huwelijk, bijna geheim. Toen het nieuws in Denver bekend werd, vertrok het grootste deel van haar gemeente. De Radio Chapel ging onder schulden ten onder; in mei 1939 hield Waltrip er zijn laatste preek. Er gingen geruchten rond over overspel. Die zijn nooit bewezen, maar ze bleven aan haar kleven.

Hier wil ik voorzichtig zijn. Wat er tussen twee mensen gebeurt, ziet een buitenstaander maar half. De vrouw van Waltrip en zijn twee zoons bleven achter, en dat is een feit. Kathryn heeft dat later zelf zo gezien. Haar biograaf Jamie Buckingham schreef dat ze haar aandeel in het uiteenvallen van zijn gezin haar grootste spijt noemde. Ze dacht daarbij vooral aan het verdriet van zijn kinderen.

Een straat zonder uitgang

Het echtpaar reisde een paar jaar samen als evangelisten door het Midwesten. Op de aankondigingen stond haar naam eerst naast de zijne; halverwege de jaren veertig stond er weer alleen Kathryn

Kuhlman. In 1944 gingen ze uit elkaar. Zij trok naar het oosten, zonder hem.

Over dat afscheid vertelde ze later een verhaal dat haar volgelingen goed kennen. Ze liep, zo zei ze, door een straat met een bordje waarop stond dat het een doodlopende weg was. Daar gaf ze alles over aan God. Ze sprak er later over als het moment waarop Kathryn Kuhlman stierf, "om vier uur op een zaterdagmiddag" (vrij vertaald). Waar die straat lag en in welk jaar het gebeurde, zei ze er nooit duidelijk bij. We kennen het verhaal alleen uit haar eigen mond, doorgegeven door mensen die haar na stonden.

De officiële scheiding volgde in 1947 of 1948; de bronnen verschillen. Het was Waltrip die de scheiding aanvroeg. Hij voerde aan dat ze hem had verlaten. In een interview met de Denver Post gaf ze hem in 1952 openlijk gelijk: ze had geweigerd nog met hem samen te leven. Over zijn verdere leven is weinig met zekerheid bekend.

Heb jij ooit iets gedaan waarvan je wist dat het niet goed was, en het toch doorgezet omdat je dacht dat het van God kwam? Kathryn Kuhlman heeft daar de rest van haar leven over gezwegen of er kort over gesproken. Ze heeft het in elk geval niet goedgepraat.

Franklin, Pennsylvania

Aan het eind van de oorlog kwam Kathryn in Franklin, een stadje in het olierijke westen van Pennsylvania. Over het jaar verschillen de bronnen: 1944 of 1946. Ze preekte er in de Gospel Tabernacle en begon een radioprogramma op een zender in het naburige Oil City. De mensen kwamen terug. Ze besloot te blijven.

In die tijd gebeurde iets wat ze zelf zag als het begin van haar genezingsbediening. Een vrouw stond op in een dienst en vertelde dat ze tijdens de prediking genezen was van een tumor. Kort daarna

vertelde een man iets vergelijkbaars. Artman dateert het eerste getuigenis in april 1947; een andere encyclopedie noemt 1946.

Of die vrouw werkelijk een tumor had en of die verdween, kunnen we niet nagaan. Medische verslagen zijn er niet. Vaststaat dat Kathryn haar werk vanaf toen anders ging doen. Ze hield geen gebedsrijen, waarin zieken één voor één naar voren komen om aangeraakt te worden. Ze preekte, en tijdens de dienst noemde ze vanaf het podium kwalen waarvan ze zei dat ze op dat moment genezen werden. Mensen die zich daarin herkenden, kwamen naar voren om het te vertellen.

Carnegie Hall aan de North Side

In 1948 begon ze met diensten in Carnegie Hall, een concertzaal aan de North Side van Pittsburgh. Ze zou er drieëntwintig jaar blijven. Haar kantoor zat op de zesde verdieping van het Carlton House hotel in de binnenstad. Vandaar leidde ze een radio-, televisie- en evangelisatiewerk dat het hele land bereikte.

Pittsburgh was een stad van staal en fabrieksarbeiders, met veel rooms-katholieke en presbyteriaanse kerken. In augustus 1953 vierde ze vijf jaar prediking in West-Pennsylvania in de Syria Mosque, een grote zaal in de wijk Oakland. Volgens de Pittsburgh Post-Gazette kwamen er meer dan zesduizend mensen. Sommigen hadden de hele nacht gewacht om een plaats te krijgen.

Er ontstond een stichting, de Kathryn Kuhlman Foundation. Of dat in 1954 of in 1957 was, verschilt per bron. Later steunde de stichting zendingsposten in andere landen.

Het opvallende in de verslagen is hoe weinig ze over zichzelf wilde praten tijdens de diensten. Ze sprak over de Heilige Geest, de Geest van God, over wie ze zei dat Hij het werk deed. Zij was alleen een instrument. Ze verdedigde ook de zieken. Veel predikers zeiden te-

gen iemand die niet beter werd, dat hij te weinig geloof had. Kathryn weigerde dat. Volgens Artman zei ze dat zieke mensen daar vaak ten onrechte de schuld van kregen.

"Kom binnen"

In 1962 verscheen haar boek *I Believe in Miracles*, met verhalen van mensen die zeiden dat ze genezen waren. Het werd een bestseller. Vanaf 1965 maakte ze meer dan vijfhonderd afleveringen van een televisieprogramma met dezelfde naam. In haar laatste tien jaren hield ze ook elke maand een dienst in het Shrine Auditorium in Los Angeles.

Op die manier kwam ze in contact met mensen die nooit een tentdienst hadden bezocht. Presbyterianen, methodisten, lutheranen, rooms-katholieken. In 1968 vertelde de presbyteriaanse predikant Donald Shaw in haar programma hoe hij in een dienst in Carnegie Hall door de kracht van God was aangeraakt. Kathryn riep aan het eind van een uitzending de predikanten in het land op: "Je kunt het niet tegenhouden. Vecht er niet tegen. Kom binnen." (vrij vertaald)

Die oproep laat zien wat haar grootste invloed zou worden. De charismatische vernieuwing, waarin gelovigen uit gewone kerken de gaven van de Geest gingen zoeken zonder hun kerk te verlaten, kreeg in haar een gezicht. Op 11 oktober 1972 werd ze in Rome ontvangen door paus Paulus VI. Zo ver reikte haar werk inmiddels.

Een mannenwerk?

In juli 1973 publiceerde het blad Christianity Today een interview met haar. De redactie had eenenveertig vragen opgestuurd. Ze beantwoordde ze op geluidsbanden, ongeveer drie en een half uur lang.

Ze wilde niet dat iemand haar een gebedsgenezer noemde. “Ik heb nooit iemand genezen,” zei ze (vrij vertaald). Alle genezing kwam volgens haar van God, en God genas niet altijd op dezelfde manier. Waarom de één beter werd en de ander niet, wist ze niet. Genezing van de ziel vond ze belangrijker dan genezing van het lichaam.

Ook vroeg de redactie naar haar als vrouw op de kansel. Haar antwoorden zijn verrassend. Ze zei dat haar roeping even zeker was als haar bekering, en dat ze blij was een vrouw te zijn. Tegelijk noemde ze haar werk eigenlijk werk voor een man. Ze zou het geen vrouw toewensen. Op de vraag waarom er zo weinig vrouwelijke predikers waren, zei ze dat je dat aan God moest vragen.

Ze noemde zichzelf een prediker, geen voorganger. Critici wezen erop dat ze in Denver wel degelijk voorganger was geweest, en in Pittsburgh in feite ook. Ze verdedigde dat mannen in de kerk leiding moesten geven en dat vrouwen zich aan hun man moesten onderwerpen. Haar eigen leven zag er anders uit. Artman schrijft dat onduidelijk is of Kathryn die spanning zelf zag, of dat dit een manier was om zich te beschermen tegen de kritiek die een vrouw op een podium hoe dan ook kreeg.

Ik ga die spanning hier niet oplossen. Lezers uit verschillende kerken zullen er verschillend over denken. Wat wel opvalt: ze heeft er geen strijd van gemaakt. Ze preekte.

Een arts in de zaal

Niet iedereen geloofde wat er in haar diensten gebeurde. In 1974 kwam het hardste verslag. De chirurg William Nolen, een arts uit Litchfield in Minnesota, bezocht een van haar diensten. Hij noteerde de namen van tweeëntachtig mensen die zeiden genezen te zijn. Drieëntwintig van hen kwamen later naar Minneapolis om zich te laten onderzoeken. Nolen volgde ze maanden. Zijn conclusie in het

blad McCall's was dat niet één van hen "werkelijk op wonderbaarlijke wijze genezen" was (vrij vertaald). Een vrouw die zei dat ze genezen was van kanker in haar ruggengraat, overleed korte tijd later. Zijn boek *Healing: A Doctor in Search of a Miracle* verscheen in 1974.

Nolens onderzoek werd veel gelezen en ook bestreden. Een andere arts wees erop dat Nolen maar één dienst had bezocht en niet iedereen had gevolgd. Christelijke artsen en schrijvers verzamelden juist dossiers van genezingen die volgens hen wel standhielden. Een journalist schatte dat in de loop der jaren twee miljoen mensen zeiden dat ze in haar diensten genezen waren. Dat getal heeft niemand kunnen controleren.

Kathryn zelf antwoordde niet met cijfers. Ze bleef zeggen dat ze niet wist waarom de één genas en de ander niet. Ze verbond genezing aan het kruis, met de woorden van Jesaja: *De straf die ons de vrede aanbrengt, was op Hem, en door Zijn striemen is er voor ons genezing gekomen.* (Jesaja 53:5).

In 1975 kwam er nog een ander soort moeite. Haar persoonlijke medewerker Paul Bartholomew daagde haar voor de rechter wegens contractbreuk. Er werden beschuldigingen geuit over sieraden, kunst en geld. Ze ontkende. Kort daarna meldde ze dat de zaak vóór het proces geschikt was.

Tulsa, februari 1976

Haar hart was al langer zwak. Volgens een sympathiserende biografie werd in 1955 een hartprobleem vastgesteld. In juli 1975 kreeg ze opnieuw klachten, in november volgde een terugval. Ze onderging een openhartoperatie in Tulsa, Oklahoma. Daar stierf ze op 20 februari 1976. Ze was achtenzestig jaar.

Over haar laatste dagen gaan in haar eigen kring ontroerende verhalen rond. Die komen van mensen die bij haar waren en zijn niet onafhankelijk vastgelegd.

In Pittsburgh werd een herdenkingsdienst gehouden in de First Presbyterian Church in de binnenstad. Daar had ze jarenlang op maandagavond Bijbelstudie gegeven, en na Carnegie Hall hield ze er ook haar diensten. Ze werd begraven op Forest Lawn Memorial Park in Glendale, Californië. In het park van Concordia, het stadje waar ze geboren was, hangt een gedenkplaat.

Wat bleef

De stichting ging nog veertig jaar door en sloot in 2016. Haar boeken worden nog verkocht. Veel latere genezingspredikers zeggen dat ze door haar zijn gevormd.

Historici zien vooral iets anders. Amy Collier Artman beschrijft haar als de vrouw die het pinkstergeloof uit de tenten haalde en het een plek gaf in gewone kerken. Onder haar invloed werd de charismatische beweging rustiger, minder gericht op emotie en op de tongentaal als enig bewijs van de doop in de Geest. Presbyterianen en katholieken konden erbij horen zonder hun kerk te verlaten.

Kathryn Kuhlman paste in geen enkel vakje. Ze was een vrouw die de kansel opging en zei dat het mannenwerk was. Ze bracht duizenden zieken samen en zei dat zij hen niet genas. Ze had een huwelijk achter zich dat begon met de pijn van een ander gezin, en ze heeft dat later zelf een fout genoemd.

Misschien vraag je je af of God zo iemand kan gebruiken. De Bijbel staat vol met mensen over wie je dezelfde vraag kunt stellen.

Ergens langs een weg stond een bordje. Doodlopend, stond erop. Volgens haar eigen verhaal begon daar, op een zaterdagmiddag om vier uur, de rest van haar leven.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 9 mei 1907 in Concordia, Missouri; werk met zus Myrtle en zwager Everett Parrott vanaf ongeveer 1924; Simpson Bible Institute zonder diploma; eigen bediening vanaf 1928 met Helen Gulliford; werk in Denver vanaf 1933 en de Denver Revival Tabernacle; huwelijk met de gescheiden evangelist Burroughs Waltrip in 1938 en het vertrek van veel gemeenteleden; scheiding van tafel en bed in 1944 en echtscheiding op zijn verzoek; werk in Franklin, Pennsylvania; diensten in Carnegie Hall, Pittsburgh, vanaf 1948; *I Believe in Miracles* (1962) en het televisieprogramma; ontmoeting met paus Paulus VI (1972); het interview met Christianity Today (1973); het onderzoek van William Nolen en zijn boek (1974); de rechtszaak van 1975; overlijden op 20 februari 1976 in Tulsa na een hartoperatie; begrafenis in Glendale.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: de details van haar bekering; de eerste preek in een biljartzaal in Boise; het verhaal van de doodlopende straat en haar overgave "om vier uur op een zaterdagmiddag"; haar spijt over het huwelijk (via haar biograaf Buckingham); de eerste genezingsgetuigenis van een vrouw met een tumor in Franklin; alle afzonderlijke genezingsverhalen uit haar boeken en diensten; de verhalen over haar sterfbed.

Onbevestigd of betwist: de kerk waar ze tot geloof kwam (methodistisch of baptistisch); het jaar van haar ordinatie (1933 of 1968); het jaar van de ontmoeting met Waltrip (1935 of 1937), van de echtscheiding (1947 of 1948), van haar komst naar Franklin (1944 of 1946) en van de stichting (1954 of 1957); de schorsing in Seattle (al-

leen één biograaf); de geruchten over overspel (nooit bewezen); het getal van twee miljoen genezingen (schatting van een journalist).

Duiding: of de genezingen in haar diensten werk van God waren, is een geloofsvraag. Nolen vond bij de drieëntwintig mensen die hij volgde geen blijvende genezing van een lichamelijke ziekte; anderen verzamelden dossiers die volgens hen wel standhielden. Een medisch onderzoek kan een herstel beschrijven, geen oorzaak.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Christianity Today, recensie van Amy Collier Artman, The Miracle Lady (2019)
2. Amy Collier Artman, "Extraordinary becoming ordinary", Christian History 142 (2022)
3. Christianity Today, "Healing in the Spirit" (interview, 1973)
4. Billy Graham Center Archives, Wheaton College, over het interview van 1973
5. Marla J. Selvidge, Dictionary of Missouri Biography (Missouri Encyclopedia)
6. Laura York, Women in World History (Encyclopedia.com)
7. Encyclopedia of Occultism and Parapsychology (Encyclopedia.com)
8. Marylynne Pitz, Pittsburgh Post-Gazette, The Digs, 3 februari 2014
9. Healing and Revival, biografie van Kathryn Kuhlman
10. Tony Cooke, over Shane Philpott, The Radio Chapel Years
11. Ed en Janice Hird, Light Magazine, 2 september 2025
12. The Berean Call, "No Healing" (met citaten uit Nolen in McCall's, 1974)
13. Wikipedia, William A. Nolen
14. Wikipedia, Kathryn Kuhlman (als startpunt)

Elisabeth Elliot: de weduwe die het dorp van de doders in ging

Op de avond van donderdag 12 januari 1956 zaten in Shell Mera, een zendingspost aan de rand van het oerwoud in het oosten van Ecuador, vijf jonge vrouwen bij elkaar. Sinds zondag hadden ze niets meer van hun mannen gehoord. Die dag had een majoor van de Amerikaanse luchtmacht met een helikopter boven de rivier de Curaray gevlogen. Die avond vertelde hij de vrouwen dat er geen overlevenden waren.

Een van die vrouwen was Elisabeth Elliot. Ze was negenentwintig. Haar man Jim lag met vier andere zendelingen dood bij een zandbank in de rivier, gedood met speren door mannen van een volk dat in de buitenwereld de Auca's heette. Hun dochtertje Valerie was nog geen jaar oud.

Bijna drie jaar later ging Elisabeth met dat dochtertje wonen bij de mensen van de mannen die het gedaan hadden. Ze bleef er, met tussenpozen, tot eind 1961. Daarna werd ze een van de bekendste christelijke schrijfsters van Amerika, met zo'n twintig boeken en een dagelijks radioprogramma. Wie haar naam hoort, denkt aan Jim. Maar dit hoofdstuk gaat over haar.

Het begon met een meisje dat Grieks wilde leren.

Een gebed van een meisje van twaalf

Elisabeth Howard werd geboren op 21 december 1926 in Brussel. Haar ouders, Philip Howard en Katharine Gillingham Howard, waren Amerikaanse zendelingen in België. Thuis noemden ze haar Betty. Nog voor haar eerste verjaardag ging het gezin terug naar de Verenigde Staten. Ze groeide op in de buurt van Philadelphia, in Pennsylvania en New Jersey, als een van zes kinderen.

Haar vader werd redacteur van de Sunday School Times, een bekend evangelisch weekblad. Boeken en schrijven hoorden bij het gezin. Betty hield al jong dagboeken bij. Volgens haar biografe Lucy Austen, die die dagboeken heeft gelezen, schreef ze rond haar twaalfde een kort gebed op. Vrij vertaald: "Heer, ik wil dat U met mij doet wat U wilt."

Ze ging naar een christelijke kostschool in Florida, de Hampden DuBose Academy. In 1944 begon ze aan Wheaton College bij Chicago, een evangelische universiteit. Ze koos Grieks als hoofdvak. Ze wilde de Bijbel vertalen in talen die nog nooit waren opgeschreven.

Grieks in Wheaton

In de Griekse lessen zat ook een jongen die Jim Elliot heette. In haar laatste studiejaar kregen de twee iets met elkaar. Trouwen deden ze nog lang niet.

Na Wheaton volgde Elisabeth een jaar extra opleiding aan het Prairie Bible Institute in Alberta, in Canada. Ze kreeg taaltraining bij Wycliffe Bible Translators, de organisatie die talen vastlegt om er de Bijbel in te vertalen. Ze gaf les en werkte in Alberta, in Florida en in New York. Daar hielp ze bij een blad van de Plymouth Brethren,

een protestantse beweging van zelfstandige gemeenten zonder predikanten.

Een koffer vol woorden

In 1952 vertrokken Jim en Elisabeth naar Ecuador. Ze gingen apart. Ecuador ligt aan de westkant van Zuid-Amerika, op de evenaar. Het heeft een kust, een hoog Andesgebergte met de hoofdstad Quito, en in het oosten een groot regenwoud dat aansluit op de Amazone. Het land was overwegend rooms-katholiek. In het oerwoud woonden inheemse volken die nauwelijks contact hadden met de staat.

Jim ging naar de Quichua in het oosten. Elisabeth ging naar het westen, naar de Tsáchila, door buitenstaanders de Colorados genoemd, in San Miguel de los Colorados. Hun taal was nooit opgeschreven. Zij wilde dat doen.

Wat er dat eerste jaar gebeurde, kennen we vooral uit haar eigen boek *These Strange Ashes*, dat ze veel later schreef. Haar belangrijkste taalhelper werd vermoord. Na bijna een jaar werk liet ze haar aantekeningen achter in een koffer. Die koffer werd gestolen. Alles wat ze over de taal had verzameld, was weg.

Wat doe je als je zeker weet dat God je ergens heen stuurde, en het werk loopt op niets uit? Over die vraag schreef ze dat boek, jaren later, toen ze er met afstand naar kon kijken.

Shandia

In 1953 besloten Jim en Elisabeth te trouwen. Het huwelijk werd gesloten in Quito. Jims zendingspost Shandia, in het oosten, was kort daarvoor door een overstroming beschadigd. Een tijd werkten ze samen onder de Quichua in Puyupungu. In 1954 gingen ze terug naar Shandia.

Op 27 februari 1955 werd hun dochter Valerie geboren. Elisabeth leerde de Quichua-taal van het laagland en werkte mee in de zending. Ondertussen begon Jim met vier andere zendelingen plannen te maken voor een volk dat dieper in het oerwoud woonde.

Een zandbank die Palm Beach heette

Dat volk noemt zichzelf Waorani. Het woord betekent "mensen". De Quichua, hun buren, noemden hen auca. Het is een scheldwoord: het betekent zoiets als wilde of barbaar. Het werd overgenomen door Spaanstaligen, door zendelingen en door kranten. De Waorani zelf willen die naam niet. In dit hoofdstuk gebruik ik hem alleen waar hij in titels of oude bronnen staat.

De Waorani hadden reden om bang te zijn voor buitenstaanders. Al sinds de jaren veertig drongen oliemaatschappijen hun gebied binnen, en er waren gewelddadige botsingen. In 1948 werden vier Waorani-vrouwen ontvoerd door arbeiders van een hacienda, een groot landgoed. Een van hen was een jonge vrouw die Dayuma heette. Ook binnen het volk zelf was er geweld, waarvoor sommigen naar buiten vluchtten.

Begin januari 1956 vloog zendingspiloot Nate Saint vier mannen naar een zandbank in de Curaray: Jim Elliot, Ed McCully, Roger Youderian en Pete Fleming. Ze noemden de plek Palm Beach. Op 6 januari kwamen er drie Waorani naar hen toe, een man en twee vrouwen. Nate Saint nam de man zelfs mee voor een vlucht boven zijn dorp. Op zondag 8 januari kwam er een groep van zes mannen en vier vrouwen. Jim en Pete liepen het water in om hen te begroeten. Alle vijf mannen werden gedood. Het horloge van Nate Saint bleef stilstaan op 3.12 uur in de middag.

Vier dagen later stond de majoor in Shell Mera voor de vijf vrouwen. Op 13 januari bereikte een zoekploeg van zendelingen, Quichua en

Ecuadoraanse soldaten de zandbank. Ze begroeven vier lichamen. Het vijfde was door de rivier meegenomen. De volgende dag vlogen de weduwen over de plek en lieten kransen vallen op de graven.

Het tijdschrift Life bracht op 30 januari tien pagina's over de dood van de vijf, met foto's. Het verhaal ging de wereld over.

"Gods categorieën zijn niet altijd de onze"

Elisabeth bleef in Ecuador. Ze ging terug naar de Quichua en nam een deel van Jims werk over. Jaren later, in 1973, vertelde ze een zaal vol studenten hoe dat ging. Er was geen andere zendingsman die de Quichua-taal van de jungle sprak. Dus deed zij het. En toen de deur naar de Waorani openging, ging hij open voor twee vrouwen. "Maar Gods categorieën zijn niet altijd de onze," zei ze, vrij vertaald.

Ze zei het zonder klacht en zonder strijdkreet. Ik lees het als een nuchtere vaststelling. Er was werk, en de mannen die het hadden willen doen, waren er niet meer.

De weduwen vroegen eerst een ander om het boek over de vijf mannen te schrijven. Dat lukte hem niet. In de herfst van 1956 nam Elisabeth het over. In mei 1957 verscheen *Through Gates of Splendor*. Het werd meteen een bestseller. Een jaar later volgde *Shadow of the Almighty*, over het leven van Jim. Christianity Today zette het eerste boek later op de lijst van boeken die de evangelische wereld het meest hebben gevormd.

Zo werd een jonge weduwe in het oerwoud de stem van een verhaal dat in heel Amerika gelezen werd. Haar eigen naam stond op de omslag. Het verhaal ging over haar man.

De tantes van Dayuma

Dayuma, de vrouw die in 1948 was ontvoerd, woonde inmiddels buiten het oerwoud. Ze had zendelinge Rachel Saint leren kennen,

de zus van piloot Nate Saint. Rachel leerde van haar de Wao-taal. Dayuma werd de eerste Waorani die christen werd.

In 1957 ontmoette Elisabeth twee tantes van Dayuma, die het geweld binnen hun stam waren ontvlucht. In 1958 werden zij met Dayuma herenigd. Die drie vrouwen maakten de weg vrij. In de herfst van 1958 nodigden Dayuma en haar familie Elisabeth, Valerie en Rachel uit om bij hen te komen wonen.

Valerie was drie. Elisabeth nam haar mee naar een groepje huizen in het regenwoud, waar ook de mannen woonden die haar vader hadden gedood.

Hoe beslis je zoiets als moeder? Ik weet het niet, en de bronnen vertellen niet wat er in haar omging. Wat ze wel vertellen, is wat ze deed. Ze bleef. Ze woonde er met tussenpozen tot 1961. Ze legde de eerste woordenlijst aan van de Wao-taal. Ze hielp met medische zorg en leerde van binnenuit hoe de Waorani leefden en geloofden.

Ze schreef er een boek over, *The Savage My Kinsman*: de wilde, mijn verwant. In de titel zit al een draai. In het boek nam ze het op voor de mannen die haar man hadden gedood. Ze schreef dat de Waorani hun eigen manier van leven en hun eigen vrijheid probeerden te bewaren. Ze stelde de vraag die een buitenstaander zou stellen: is dit het beste wat ze kunnen? Haar antwoord was dat ze het heel goed deden.

Twee sterke vrouwen in één dorp

In de verhalen die in Amerika rondgingen, waren Elisabeth en Rachel twee heldinnen die samen het werk voortzetten. De werkelijkheid was lastiger. Historica Kathryn Long van Wheaton College heeft de archieven doorgewerkt voor haar boek *God in the Rainforest* (2019). Volgens haar botsten de twee vrouwen voortdurend: in karakter, in theologie en in hoe ze het werk wilden doen. De vastbera-

denheid die hen door alles heen hielp, maakte samenleven moeilijk. Rachel ging zelfs twijfelen of Elisabeth nog wel achter de kernpunten van het christelijk geloof stond.

Long wijst op nog iets. Rachel was officieel de taalkundige. Maar Elisabeth was degene met de gave voor talen.

In december 1961 verliet Elisabeth de nederzetting Tewæno. Ze ging zonder ophef naar een andere post. Waarom precies, zeggen de bronnen die ik heb kunnen lezen niet met zoveel woorden. Ze werkte nog ongeveer twee jaar onder de Quichua bij Shandia. In 1963 ging ze met Valerie terug naar de Verenigde Staten, naar Franconia in New Hampshire.

Ze was zesendertig. Ze sprak vier talen, had in drie culturen in het oerwoud gewoond, was getrouwd, moeder en weduwe geworden. In Amerika was ze een heldin. In Ecuador was haar werk vooral getekend door verlies.

Rachel Saint bleef tot haar dood in 1994 in Ecuador. Wat er daarna met dat volk gebeurde, is ook een deel van dit verhaal. In 1968 werd een groot deel van de Waorani in een beschermd gebied rond de zendingspost samengebracht. In 1969 stierven daar zestien mensen aan polio. Oliebedrijven kregen toegang tot hun land. Long beschrijft hoe de verhuizing de Waorani tegelijk beschermde en schade deed. In haar boek zijn er geen eenvoudige helden en geen eenvoudige schurken.

Een roman die niemand verwachtte

In 1966 publiceerde Elisabeth iets wat haar lezers niet van haar verwachtten: een roman. *No Graven Image* gaat over een jonge zendelinge, Margaret Sparhawk, die naar Zuid-Amerika gaat. Ze geeft een zieke man penicilline. Hij krijgt een reactie en sterft. Margaret

moet onder ogen zien dat haar eigen ambitie een rol speelde in wat er misging.

Het boek prikte in het beeld van de zendeling als held. Het liet zien dat het werk ingewikkelder was dan de achterban thuis dacht. De New York Times was er lovend over. Een deel van de evangelische lezers was het niet. Volgens een artikel over het boek liepen de giften terug. Harold Lindsell, hoofdredacteur van Christianity Today, prees de stijl. Maar hij had moeite met een boek dat geen antwoorden gaf, en hij twijfelde hardop of de schrijfster nog wel evangelisch was.

Ze was een weduwe die een martelarenverhaal had geschreven, en nu stelde ze vragen bij dat verhaal. Ik vind dat moedig. Ze had kunnen blijven vertellen wat iedereen wilde horen.

Weduwe voor de tweede keer

In 1969 trouwde Elisabeth met Addison Leitch, een hoogleraar theologie aan Gordon-Conwell Theological Seminary in Massachusetts. Ze waren vier jaar getrouwd. In 1973 overleed hij aan kanker. Voor de tweede keer stond ze alleen.

Datzelfde jaar sprak ze op Urbana, een groot zendingscongres voor studenten. Haar broer was er directeur. Volgens de organisatie was ze de eerste vrouw die er een hoofdtoespraak hield, en geen getuigenis. Ze kwam er terug in 1976, 1979 en 1996. Vanaf de herfst van 1974 gaf ze les aan Gordon-Conwell, het seminarie waar haar man had gewerkt. In het midden van de jaren zeventig was ze adviseur voor de stijl van de New International Version, een nieuwe Engelse Bijbelvertaling.

In 1977 trouwde ze met Lars Gren, een ziekenhuispastor. Hij werd ook haar medewerker en zaakwaarnemer.

Ze schreef boek na boek. Een biografie van Amy Carmichael, de zendelinge in India. *Passion and Purity* (1984). En *Let Me Be a Woman*, over vrouw-zijn. Christianity Today vatte het later zo samen: ze moedigde vrouwen aan om tevreden te zijn met het vrouw-zijn zoals God het bedoeld had.

Dat geeft een opvallend beeld. De vrouw die als eerste vrouw een hoofdtoespraak hield op Urbana, en die in het oerwoud werk deed dat mannen hadden willen doen, schreef dat God man en vrouw verschillend heeft bedoeld. Ik laat het hier bij wat ze schreef en deed. Lezers uit verschillende kerken zullen er verschillend naar kijken.

Van 1988 tot 2001 sprak ze dagelijks op de radio in *Gateway to Joy*.

Een verhaal dat ze moest blijven vertellen

In januari 1996 schreef Elisabeth een nieuw nawoord bij *Through Gates of Splendor*. Ze vertelde daarin dat ze op 8 januari van dat jaar, precies veertig jaar na de dood van Jim, met haar familie bij de Waorani aan de Curaray was geweest. Twee van de mannen die de speren hadden gegooid, Minkayi en Kimo, waren christen geworden. Het Nieuwe Testament was in hun taal vertaald.

In hetzelfde nawoord vertelde ze een gesprek met een Nederlandse vrouw. Corrie ten Boom had haar aangemoedigd om haar eigen verhaal te blijven vertellen. Vrij vertaald: "Dit is het verhaal dat je gegeven is." Voor een Nederlandse lezer is het een mooi beeld: de vrouw uit het Haarlemse horlogehuis die de weduwe uit het oerwoud zegt dat haar eigen leven het verhaal is.

Elisabeth schreef in dat nawoord ook dat het verhaal van de vijf zendelingen maar één gebeurtenis is in de grote geschiedenis. God werkt daarin door, schreef ze, in ons, door ons, en ondanks ons. Zelf vond ze alleen rust in Zijn wil.

Heb jij ooit iets meegemaakt dat je liever niet had gekregen? Elisabeth Elliot schreef erover zonder het mooier te maken. Ze liet ruimte voor vragen. En ze bleef God aanbidden.

Het laatste decennium

De laatste tien jaar van haar leven had Elisabeth dementie. Ze overleed op maandag 15 juni 2015 in haar huis in Magnolia, Massachusetts. Ze was achtentachtig. Op 23 juni was er een herdenkingsdienst in de kapel van Gordon College, waar ze schrijver in residentie was geweest. Ze werd begraven op de begraafplaats van Hamilton.

Haar papieren liggen in het archief van Wheaton, de plek waar ze ooit Grieks kwam studeren om talen op te schrijven die nog niemand had opgeschreven. Een van de eerste woordenlijsten van het Wao begon zij, in een nederzetting in het regenwoud, met haar dochter bij zich. Veertig jaar na de speren stond ze weer aan de Curaray, bij het volk van de mannen die ze gegooid hadden. In hun taal lag nu het Nieuwe Testament.

Wat vaststaat en wat verteld wordt

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 21 december 1926 in Brussel uit zendingsouders; studie Grieks aan Wheaton vanaf 1944; vertrek naar Ecuador in 1952 en werk onder de Tsáchila; huwelijk met Jim Elliot in 1953 in Quito; geboorte van Valerie in 1955; de dood van de vijf zendelingen op 8 januari 1956 en het bericht aan de weduwen op 12 januari; *Through Gates of Splendor* (1957); het verblijf met Valerie en Rachel Saint bij de Waorani vanaf de herfst van 1958 tot december 1961; spanningen met Rachel Saint (volgens historica Kathryn Long); terugkeer naar de VS in 1963; *No Graven Image* (1966) en de kritiek erop; huwelijken met Addison Leitch (1969, overleden 1973) en Lars Gren (1977); lesgeven aan

Gordon-Conwell vanaf 1974; *Gateway to Joy* (1988-2001); ongeveer tien jaar dementie; overlijden op 15 juni 2015 in Magnolia.

Alleen uit eigen getuigenis of latere overlevering: het gebed op haar twaalfde (uit haar dagboek, via haar biografe); de moord op haar taalhelper en de gestolen koffer met aantekeningen (uit haar eigen boek *These Strange Ashes*); haar uitspraak over Gods categorieën (Urbana 1973); het bezoek aan de Waorani in 1996 en de bekering van Minkayi en Kimo (uit haar eigen nawoord); het gesprek met Corrie ten Boom; dat ze de eerste vrouw met een hoofdtoespraak op Urbana was (volgens de organisatie zelf).

Onbevestigd: de precieze reden waarom ze in december 1961 Tewæno verliet; de exacte datum van haar huwelijk (niet in de geraadpleegde bronnen); het jaar van *The Savage My Kinsman* (1959 of 1961) en van *Let Me Be a Woman* (1976 of 1977), de bronnen verschillen; één bron noemt 14 juni 2015 als sterfdatum.

Duiding: of de dood van de vijf mannen en het verblijf van Elisabeth bij de Waorani goed waren voor dat volk, is onder historici een open vraag. De komst van zending en olie bracht de Waorani vrede tussen groepen, maar ook ziekte en verlies van land.

Bronnen bij dit hoofdstuk

1. Wheaton College Archives, “Elisabeth Howard Elliot, 1926-2015”
2. Wheaton College Archives, “Encounters on Palm Beach”
3. Wheaton College Archives, “Aftermath”
4. Billy Graham Center Archives, Ecuador 1956: Elisabeth Elliot
5. Billy Graham Center Archives, Ecuador 1956: What’s In a Name?
6. The Boston Globe, 19 juni 2015
7. Christianity Today, 15 juni 2015

8. Gordon College, aankondiging herdenkingsdienst (2015)
9. Urbana, “Elisabeth Elliot”
10. Lucy S. R. Austen, Elisabeth Elliot: A Life (Crossway 2023), fragment
11. IMB, recensie van Kathryn Long, God in the Rainforest (2019)
12. Christianity Today, recensie van God in the Rainforest
13. First Things, “Narrating Martyrdom” (2019)
14. The Anxious Bench (Patheos), “Elisabeth Elliot, Missionary Rebel”
15. Elisabeth Elliot Foundation, “Epilogue II” (1996)
16. CGN Media, “Young Elisabeth Elliot: A Calling Into the Unknown”, deel 2
17. Mission Aviation Fellowship, “Jim and Elisabeth Elliot”
18. Wikipedia, “Waorani people” (startpunt)

Nawoord

Een abdis die opschreef wat ze zag. Een slavin die haar zoon terugkreeg. Een wasvrouw die knielde op het gras in Calcutta. Een schilderes die nee zei tegen Ruskin. Een non met een open deur. Een dienstmeid met een treinkaartje. Een evangeliste die zei dat ze niemand genas. Een weduwe die met haar dochtertje het oerwoud in ging.

Ze leefden in verschillende eeuwen en hoorden bij verschillende kerken. Bij een paar van hen moest ik dingen opschrijven die minder mooi zijn. Bij een paar van de bekendste verhalen moest ik zeggen dat ze niet vaststaan. Ik heb geprobeerd ze te laten zien zoals ze waren.

Samen met de vrouwen uit deel 1 zijn het er zestien. Achter hen staan er duizenden die nooit zijn opgeschreven. Moeders, zusters, dienstmeiden, wasvrouwen, vrouwen die baden. Ook zij horen bij dat grote leger.

Welnu dan, laten ook wij, nu wij door zo'n menigte van getuigen omringd worden, afleggen alle last en de zonde, die ons zo gemakkelijk verstrikt. (Hebreeën 12:1)